

Petrinja krajem Prvoga svjetskog rata prema pisanju lista "Banovac"

Pipalović, Andrej

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:978715>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

ANDREJ PIPALOVIĆ

**Petrinja krajem Prvoga svjetskoga rata prema
pisanju lista „Banovac“**

Diplomski rad

Pula, 2022.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

ANDREJ PIPALOVIĆ

**Petrinja krajem Prvoga svjetskoga rata prema
pisanju lista „Banovac“**

Diplomski rad

JMBAG: 0303065889, redoviti student

**Studijski smjer: diplomski studij povijesti Znanstveno područje: humanističke
znanosti**

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Mihovil Dabo

Pula, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Andrej Pipalović, kandidat za magistra Povijesti, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da nije prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 14. studenog, 2022. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Andrej Pipalović, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „Petrinja krajem Prvoga svjetskog rata prema pisanju lista 'Banovac'“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjelovit tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 14. studenog 2022.

Potpis

Sadržaj

UVOD

1. Monarhija u Velikom ratu	1
1.1. Tijek rata.....	1
1.2. Put prema kraju Monarhije.....	5
1.3. Konstituiranje novih nacija.....	10
2. Posljedice rata.....	13
3. Banska Hrvatska u Prvom svjetskom ratu.....	17
3.1. Politika djelovanja	18
3.2. Jugoslavenski klub	19
3.3. Stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba	22
4. Lokalne ratne prilike	26
4.1. Crveni križ i dobrotvorni rad.....	33
4.2. Bolesti	35
4.3. Kulturni život i manifestacije u gradovima.....	36
4.4. Školstvo.....	38
4.5. Novine	39
5. Petrinjske ratne prilike prema pisanju <i>Banovca</i>	40
5.1. Petrinja na prijelazu stoljeća (19./20. st.).....	40
5.2. Petrinjski list <i>Banovac</i>	42
5.3. Gradska uprava i odredbe	43
5.4. Informacije o sve višim cijenama	47
5.5. Vojska i poznati vojnici	50
5.6. Školstvo.....	51
5.7. Humanitarne akcije i dobrotvorna djelatnost prihvata siročadi	53
5.8. Španjolska gripa.....	61

5.9. Vijesti o ratu i poraću	63
6. Zaključak.....	64
7. Literatura	66
7.1. Mrežni izvori.....	70
8. Sažetak.....	71
9. Abstract	72
10. Ključne riječi	74
11. Keywords.....	74

UVOD

Tema ovog diplomskog rada jest Petrinja krajem Prvoga svjetskoga rata prema pisanju lista *Banovac*. Rad je koncipiran kroz više segmenata i dijelova. U prvome dijelu rada bit će prikazana europska slika Prvog svjetskog rata, vremena, zbivanja i politike. Rad će se dotaknuti bitnih činjenica, ratnih događaja i politike moći koji su doveli do kraha višenarodne Monarhije.

Nadalje, bivat će povučena paralela s političkom sferom pojedinih naroda unutar same Monarhije. Takva jedna paralela označavat će politička nastojanja naroda, buđenje nacionalne svijesti, želju za samostalnošću, njegovanje tradicije i slično. Naglasak će se staviti na put ka kraju Monarhije, unutarpolitički i saveznički krah Središnjih sila u Europi, stvaranje država sljednica nakon raspada Habsburške Monarhije te će se opisati politički ustroj novonastalih država na primjeru Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Mađarske, Čehoslovačke i Austrije. Prikazat će se nova politička struja novih država i odjek koji se stvorio nakon raspada višestoljetne i povrh svega moćne Monarhije. U nastavku, rad će se referirati na prikaz posljedica rata, prebjega stanovništva, ekonomsku te socijalnu sferu života. Budući da se Prvi svjetski rat za tadašnje, ali i današnje vrijeme ne zove bez razloga Veliki rat koji je preoblikovao ne samo Europu, nego globalno gledano cijeli svijet, Prvi svjetski rat je, kako je znano, duboko uzdrmao cjelokupno društvo, države i život običnih ljudi. Stoga, rad će se osvrnuti i na područje regionalne i lokalne povijesti današnje Hrvatske. Rad će u ovome dijelu opisati Bansku Hrvatsku i lokalne prilike nekih gradova za vrijeme Prvoga svjetskoga rata. Kao lokalni primjer iz vremena Prvoga svjetskoga rata izabran je grad Petrinja kao kulturno i gospodarsko središte Banovine. Kroz ovaj dio rada opisat će se i objasniti život gradskog društva, kultura i političko ozračje tadašnjeg vremena.

Osnovni i najznačajniji dio rada zaokružiti će lokalnu povijest grada Petrinje u jedinstvenu cjelinu kroz proučavanje i iščitavanje novina, odnosno tjednog lista *Banovac*.

Novine kao jedan od bitnijih izvora za pisanje ovoga rada pružaju uvid u život ljudi, gospodarstvo, privredu i kulturu koju su obilježili žitelji grada Petrinje. Kao temeljni izvor, osim dostupne literature različitih autora, novine će oslikati i ratna zbivanja,

Život tijekom rata u zadnjim njegovim godinama, kako i u kolikoj je mjeri rat oblikovao i promijenio život na području grada Petrinje. Novine, odnosno list *Banovac* primarni je izvor za poznavanje života grada za vrijeme rata te izvor shvaćanja i doživljavanja rata i ratnih događanja u njihovoj punini. Kroz iščitavanje lista prikazat će se vihor rata te na kraju poraće i što je ono donijelo u gospodarsko-političkoj sferi grada.

1. Monarhija u Velikom ratu

1.1. Tijek rata

U Austro-Ugarskoj je prije početka Prvoga svjetskog rata stupnjevito rastao nacionalizam kao pojam i želja za stvaranjem vlastite države. Države poput Italije i Njemačke taj su cilj ostvarile u drugoj polovici 19. st. Osim nacionalnih težnji i buđenja nacionalne svijesti i pripadnosti, jedan od okidača velikom sukobu, a kasnije ratu, bilo je nezadovoljstvo jedne, dviju ili pak više velesila.

Budući da su zemlje poput Njemačke i Austro-Ugarske bile zakinite, posezalo se za preraspodjelom kolonija. Kao uvertira Velikome ratu prethodile su razne krize. Po svom političkom uređenju, kao srednjoeuropska država, višestoljetna Monarhija održavala je status priznate države u europskim krugovima. Ustroj države bazirao se na unutarnjoj politici i izgradnji državnog jedinstva mnoštva naroda. Stoga, Austro-Ugarska nije imala pretencioznih osvajačkih želja u imperijalnom smislu.¹

Najutjecajnije krize bile su one u Maroku (1905. i 1906.), Aneksijska kriza (1908.) dva Balkanska rata, (1912. i 1913.), atentat u Sarajevu 28. lipnja 1914. te posljedična Srpanjska kriza (1914.).²

Smrt prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije nakon atentata u Sarajevu 28. lipnja 1914. od strane *Crne ruke* i Gavrila Principa, uvelike je utjecala na političku sliku Srednje Europe i Balkana i kreirala novi slijed događaja. U Dvojnoj se monarhiji na smrt prijestolonasljednika nije isključivo gledalo kao veliki gubitak, nego i kao sprječavanje uvođenja nove političke struje kao što je *trijalizam* koji bi slijedio i unazadio političku moć Nijemaca i Mađara. Dok su mišljenja o atentatu bila različita, politički vrh Austro-Ugarske uvidio je mogućnost konačnog vojnog obračuna s neprijateljskom Srbijom.

¹ Galić, L., „Spremnost Austro – Ugarske Monarhije za rat europskih razmjera“, u: Herman Kaurić, V. (ur.), *1914. - prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, Matica hrvatska, Zagreb, 2018., str. 27-30.

² Možnik, D., „Uzroci Prvog svjetskog rata, Proces i mehanizmi izbijanja svjetskog sukoba“, *Povijest u nastavi*, Vol. XII., br. 25 (1), 2015. str. 9-12.

Nakon smrti prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, unutar Austro-Ugarske Monarhije je započela rekonstrukcija i traženje krivca za novonastalu situaciju. Peštanski predsjednik vlade Istvan Tisza zagovarao je traženje dokaza o krivnji Srbije, dok se austrijska vlada opirala ovome nacrtu. Austrijska vlada je tražila hitnu intervenciju, „(...) da se iskoristi povoljan psihološki trenutak općeg ogorčenja svjetske javnosti za brzu vojnu akciju lokalnog karaktera.“³

Jednako mišljenje austrijskih vlasti dijelila je i Njemačka u diplomatskim dopisima s Austro-Ugarskom Monarhijom. Njemačka se objeručke upustila u ovu krizu kako bi što bolje i smislenije potaknula tenzije među „sukobljenim“ stranama. Takvo krizno vrijeme nazvano je Srpanjskom krizom. Srpanjska kriza ispunjena je nizom pojačanih diplomatskih odnosa među zemljama Europe, različitih političkih struja i pravljenja političkih planova. Srbiji je u drugoj polovici srpnja uručen ultimatum koji ona nije prihvatila te se upustila u pravi sukob. Budući da zagovaranje ratnog sukoba od strane Njemačke nije posustajalo, Britanija je predlagala rješavanje izazvanog nemira na Balkanu mirovnim konferencijama. S obzirom na to da je vanjska politika Velike Britanije bila nemiješanje u sukob, do kraja je ostala neutralna po pitanju davanja pomoći prvoj kontinentalnoj susjedi, Francuskoj. Tom se koraku nije nadala niti Njemačka koja je vjerovala u neutralnost Britanije. Isprepletana posredovanja u Srpanjskoj krizi dovela su do konačnog izbijanja sukoba kada je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji 28. srpnja 1914. godine čime se ova kriza privela kraju. Kraj krize postao je početak rata i za područje Zapadne Europe. Upad njemačkih snaga na područje Beneluxa je bio okidač objave i ulaska u rat Britanije koja se ovome ishodu nije nadala i vješto ga izbjegavala, do samoga kraja kada je objavila rat Njemačkoj 4. kolovoza.⁴

Opća mobilizacija unutar Austro-Ugarske započela je tri dana nakon objave rata. Rat protiv Srbije vodio se od kolovoza do prosinca. U početku, Srbija je uspjela odolijevati napadima austrougarske vojske preko Drine. Kasniji napadi na Srbiju počeli su u rujnu preko Save i Drine. U listopadu sukobi su se nastavili kod planine Romanije. Pobjedom na Romaniji, austrougarska je vojska uspjela doći preko Drine sve do

³ Kardum, L., *Suton stare Europe: Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing - Tehnička knjiga, 2009., Zagreb, str. 61.-65.

⁴ Mombauer, A., *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus*, Naknada Ljevak, Zagreb, 2014., str. 30.-36.

Valjeva kojeg je nakon borbi kod sela Varna uspjela zauzeti 15. studenog 1914. godine. Bitke na rijeci Kolubari trajale su od sredine studenoga do 9. prosinca. Posljednji austrougarski korak bio je 8. prosinca u bitki sjeverno od Mladenovca u kojem je austrougarska vojska poražena. Do 15. prosinca 1914. slijedilo je veliko povlačenje vojske preko Šapca i Beograda. Bitke protiv Srbije su stale 15. prosinca, a gubici su za austrougarsku vojsku bili oko dvjesto tisuća, dok su za srpske snage iznosili oko sto trideset tisuća ljudi.⁵

Objavom rata Rusiji u kolovozu 1914., sukobi su započeli na području Galicije. Ruske snage su u početnoj fazi rata uspjele zauzeti grad Lavov, čitavu Galiciju i Bukovinu. Rusima je osvajanjem ovih dvaju teritorija bio zajamčen put prolaska prema Ugarskoj. No, gorski lanac Karpata stvarao je prirodnu barijeru prema Budimpešti. Izuzev toga, Rusi su uspjeli osvojiti karpatski vrh 24. rujna i blizinu sela Užok, a već sljedećeg dana bili su u Ugarskoj. Odgovor Monarhije ubrzo je slijedio spajanjem njemačke i austrougarske vojske na istočnoj granici Monarhije.⁶

Vojnu strategiju vođenja rata na strani Centralnih sila preuzela je Njemačka na svim ratnim poljima. Nijemci su pobijedili Ruse u Galiciji, zatim porazili Srbiju te se probili sve do grčkog Soluna. Austro–Ugarska je bila spala na marionetsku i pomoćnu državu Njemačkoj. Nit vodilja u ratu, austrijskoj strani je bila vjera u pobjedu i očuvanje Monarhije u dotad poznatom obliku. Savezničke zemlje nisu početkom rata pokazivale animozitet prema Austro-Ugarskoj nego su vodile rat jedino protiv Njemačke u borbi za zaustavljanje njezinih pretenzija i utjecaja.⁷

Rat na Karpatima između Rusa i Središnjih sila započeo je 19. siječnja i trajao do 24. travnja 1915. godine. Obje zaraćene strane željele su osvojiti Karpate kako bi im se otvorio put ka neprijateljskoj vojsci. Austrougarska vojska je uspjela vratiti prijevoj Užok 26. siječnja 1915. godine. Bitka na Karpatima je okončana probojem njemačkih i austrougarskih snaga na područje Galicije i Varšave pri čemu je ruska vojska slomljena.⁸

⁵ Tominac, N., „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 286-298.

⁶ Paščenko, J., *Tragom hrvatskih domobrana : Istočno bojište 1914. - 1918.*, Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja : Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2018., str. 14.-16.

⁷ Taylor, A. J. P., *Habsburška Monarhija : 1809-1918.*, Znanje, Zagreb, 1990., str. 290.-293.

⁸ Paščenko, J., *Tragom hrvatskih domobrana : Istočno bojište 1914. - 1918.*, str. 16.-22.

Godina 1915. obilježena je ulaskom Italije i Bugarske u rat, a Italija je pristupila na strani Saveznika, dok je Bugarska pristupila Centralnim silama. Ulaskom ovih dviju država u rat, na političkoj karti ratnih sukoba, osvanule su do tada četiri fronte. Zapadna bojišnica protezala se na potezu od Sjevernog mora do Alpa. Istočna bojišnica bila je raširena od Baltika do Rumunjske. Solunska bojišnica, prvotno balkanska te Talijanska ili Sočka na području od Švicarske do Trsta.⁹

Iako je pri izbijanju rata Italija ostala neutralna, strah i bojazan od rata je uvelike bio prisutan, ponajprije uz sjeverna granična područja s Austro-Ugarskom. Talijanska politika je vođena mirom, a rat koji se smatralo kratkotrajnim nije prestajao. Mobilizacija je krenula potkraj 1914. godine. Glavni zadatak vojske je bio obrana u Furlaniji te linija Gorica-Trst. Tražeći ustupke od Antante i Austro-Ugarske, Italija je odugovlačila ulazak u rat zbog malog zaloga teritorija koji bi dobila od jedne i druge strane. Ustupke koje je Italija tražila, Antanta je prihvatila, a pregovori su završeni potpisivanjem tajnoga Londonskog ugovora, 26. travnja 1915. godine. Italija koja se obvezala na rat prema potpisanom Londonskom ugovoru, najavila je rat Austro-Ugarskoj 23. svibnja 1915. godine. Talijansko bojište je bilo na potezu od Švicarske do Jadranskog mora. Južni dio bojišta nalazio se na rijeci Soči koja je predstavljala prirodnu barijeru zaraćenih strana, a koja se prostirala na devedeset kilometara. Najavljeni rat je započeo 24. svibnja, a talijanska vojska je nizala uspjehe zauzimajući područja oko Kobaridske zavale. Na Soči je odigrano jedanaest talijanskih i jedna, ujedno i zadnja ofenziva austrougarske i njemačke vojske.¹⁰

Ulaskom Bugarske u rat 6. rujna 1915. započela je ofenziva Centralnih sila nad Srbijom koja je ostala bez pomoći Grčke. Zatim je Bugarska objavila rat Srbiji 14. listopada 1915. godine. U pomoć Srbiji uskočili su Saveznici sa Solunskom ekspedicijom kojom se htjela razbiti bugarska vojska kako bi se pomoglo Srbiji. Saveznici nisu uspjeli u svome naumu, a Centralne sile su osvojile Beograd 9. listopada.¹¹

⁹ Dukovski, D., *Ozračljena povijest : uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Zagreb: Leykam international; Rijeka: Filozofski fakultet, 2012., str. 192.-193.

¹⁰ Svoljšak, P., „Fronta na Soči“, *Hrvatska revija*, br. 2, 2004., str. 48.-52.

¹¹ Freivogel, Z., *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, Despot infinitus, Zagreb, 2014., str. 209.

1.2. Put prema kraju Monarhije

Godina 1916. bila je godina ofenzivnog djelovanja savezničkih trupa te trupa Centralnih sila. Saveznici su u prvoj polovici prosinca 1915. održali konferenciju u Chantillyju. Glavna odrednica konferencije je bila rat na tri bojišta kako bi se destabiliziralo protivnika. Ruska vojska je na Istočnom bojištu tražila oporavak, dok je talijanska vojska čekala pojačanje vojnih sredstava i streljiva. Različiti ishodi događaja koje je donijela 1915. nisu poljuljali vezu među saveznicima.¹²

Koncentracija austrougarskih snaga je, u dogovoru s Njemačkom trebala biti na Talijanskom bojištu. Napad austrougarske vojske odigrao se 15. svibnja 1916. kojim je vojska uspjela osvojiti Asiago i zarobiti Talijane. Ushit i vješt vojni proboj nisu dali preveliki rezultat. Zbog neprikladnog terena u planinama, topništvo je kaskalo za pješastvom i time uskraćivalo pravovremeno djelovanje u vojnoj akciji. Sukob je rezultirao austrougarskim porazom. Poraz austrougarske vojske utjecao je na Njemačku i sukob na Istočnom bojištu kojim je prednjačila ruska vojska svojom ofenzivom. Nesklad između njemačkog zapovjednika Falkenhayna i austrijskog Hötendorfa u vojnim pothvatima rezultirao je porazima na dvama frontovima.¹³

Ruska ofenziva s istoka na granice Austro-Ugarske poznata je i po nazivu Brusilovljeva ofenziva, po ruskom generalu Brusilovu. Ruska ofenziva je bila hitra i jaka. Ruske su snage uspjele vratiti područja Bukovine i Galicije te zarobiti nešto manje od 400.000 vojnika Centralnih sila. Brusilovljeva ofenziva okončana je zbog nedostatka vojne pomoći ruskog stožera, ali je nagnala Rumunjsku da se upusti u rat. Ulazak Rumunjske u rat 1916. označio je velika teritorijalna posezanja za „rumunjskim“ zemljama u Austro-Ugarskoj Monarhiji kao što su Transilvanija, Galicija, Bukovina te zaštitu od Bugarske s juga. Budući da je takva teritorijalna zahtijevanja mogla jedino ponuditi Antanta, znalo se da će Rumunjska stati na savezničku stranu. Teritorijalna posezanja Rumunjska je ostvarila Bukureštanskim ugovorom 17. kolovoza 1916. Rumunjska se obvezala ući u rat krajem kolovoza uz početnu ofenzivu iz Soluna. Rat

¹² Renouvin, P., *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 252.

¹³ N. dj., str. 257.-258.

u Rumunjskoj započeo je zauzimanjem velikog dijela Transilvanije i upadom Bugara s juga. Početkom prosinca, austrougarska vojska s Karpata i Dobrudže osvojila je Arges te Bukurešt.¹⁴

U jeku rata, 21. studenog 1916. preminuo je car Franjo Josip I. On je bio car koji je ušao u rat bez prevelika optimizma, a bez obzira na svijetle točke sukoba iz kojih je carska vojska uspijevala izvući premoć. Prijestolonasljednik je postao nadvojvoda Karlo koji se upustio u diplomatske pregovore o sklapanju mira koji su najprije stizali s ruske, zatim s talijanske strane. Vrhovna vlast Austro-Ugarske vjerovala je u moć dobrih diplomatskih odnosa koji bi odveli Europu do konačnog mira. Vrijeme 1916. bilo je znak mogućeg mira ili nastavka dugog rata. Političkom relevantnošću i ostvarivim političkim namjerama mađarski predsjednik vlade Tisza uspio je pridobiti cara Karla kako bi zaštitio mađarske interese u Dvojnoj monarhiji i vlast nad drugim narodima. Stoga, car Karlo je okrunjen za kralja Mađarske kako se ne bi Monarhija vratila na stare staze s potpunom vlašću Habsburga. Krunidba za kralja Mađarske obvezala je cara na poštivanje dualizma i ugarskog ustava. Svečana krunidba je oduševila Mađare, no Austrijance znatno manje.¹⁵

U studenom 1916. održana je druga Antantina konferencija u Chantillyju kako bi se organizirali novi i dobro osmišljeni napadi početkom 1917. godine. Talijansko bojište tražilo je bolju vojnu artiljeriju, dok se Rusija morala vratiti u ofenzivni zamah Brusilova. Novom konferencijom u Petrogradu, Rusi su svoj napad ostavili za početak svibnja kao i Talijani. Engleska se vojska okrenula akcijama u Mezopotamiji i Palestini pod okriljem novog premijera Lloydja Georgea.¹⁶

U travnju 1917. najavljen je ulazak SAD-a u rat, a on je najavio prekretnicu i početak kraja rata u Europi. Ofenzivnim djelovanjima na Zapadnom bojištu najavila se zamjena savezničkih trupa onim američkim. Ulazak SAD-a u rat omogućio je Saveznicima predah u ratu i najavu najboljeg mogućeg ishoda po njih, uništenja Njemačke.¹⁷ Vojno-politički uvjeti 1917. uveli su promjene na karti Europe. Zbog teškoga stanja i ratnih gubitaka, ruski car je gubio utjecaj. Slijedilo je vrijeme revolucija

¹⁴ Kardum, L., *Suton stare Europe: Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, str. 158.-160.

¹⁵ Horvat, J., *Prvi svjetski rat : panorama zbivanja 1914-1918*, Stvarnost, Zagreb, 1967., str. 361.-369.

¹⁶ Stevenson, D., *1914.-1918. : povijest Prvog svjetskog rata*, Fraktura, Zaprešić, 2014., str. 272.-274.

¹⁷ *Povijest, 16. knjiga, (Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914. – 1936.))*, gl. urednik Enrico Cravetto, gl. urednik hrvatskoga izdanja Ivo Goldstein, Zagreb: Europapress holding, 2007.-2008., str. 81.-83.

koje su srušile njegov dotadašnji način vladanja. Revolucije su pokrenule niz pobuna i u vojsci, a ruski boljševici su preuzeli vlast i krenuli u proces primirja sa zaraćenim zemljama. Pobunama u Rusiji pokrenut je val neposluha i negodovanja vojnika, radnika i običnog puka diljem Europe, poglavito na sjeveru Italije te na području Francuske.¹⁸

Godine 1917. Grčka je ušla u rat na strani Antante što su južnoslavenske države pozdravile. U listopadu je Austro-Ugarska započela završnu vojnu ofenzivu s Njemačkom na Soči. Vojna akcija polučila je nenadani uspjeh kod Kobarida, a talijanska je vojska ipak uspjela zadržati neprijateljsku vojsku na rijeci Piave i planini Grappa.¹⁹

Iako se Habsburška Monarhija silovito borila na ratištima, početak kraja nazirao se u unutarnjoj politici države. Osim upravljanja u kriznim uvjetima, silazna putanja kojom je krenula Monarhija, očitovala se u radništvu i štrajkovima koji su se već i ranije pojavljivali, ali u 1918. bilo ih je više nego ikad, što je tjeralo Monarhiju u sve veći ponor. Nezadovoljstvo, nemiri, kolajuć rat te manjak slobode i hrane stvarali su tenzije u svim dijelovima Monarhije.²⁰

Sliku jake i moćne države stvarala je brojčanost vojske za koju se vjerovalo da će na kraju biti spas Monarhije. U ofenzivnom djelovanju, Austro-Ugarskoj je veliki vjetar u leđa davala pobjedonosna 12. bitka na Soči. Zaključeno je bilo da će ofenziva započeti sredinom lipnja, te da se vojska mora usredotočiti na jedan proboj i jedno mjesto, na rijeci Piave. Problem provedbe ofenzive ležao je u nedefiniranoj crti bojišnice koja je samo rasla, a s njom i opskrba hrane, streljiva i divizija. Fluktuacija ljudstva i namirnica nije bila proporcionalno raspoređena zbog čega je stvoreno veliko nezadovoljstvo, naročito kod Nijemaca koji su morali prekinuti planirani proboj u Francusku zbog zahtijevanja prijevoza žita iz Rumunjske austrougarskim vojnicima.²¹

Austrougarska ofenziva osmišljena je s pobjedonosnim završetkom, najviše zbog toga što je u nju uloženo mnogo sredstava i ljudstva. Početak ofenzive obilježila je pobuna 71. pješачke pukovnije austrougarske vojske koja je ugušena vojnom

¹⁸ N. dj., str. 130.-132.

¹⁹ N. dj., str. 84.-85.

²⁰ Rauchensteiner, M., *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije 1914-1918*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 787.-789.

²¹ N. dj., str. 822.-829.

vatrom. Sukobi koji su uslijedili nisu donijeli značajnije rezultate. Bojište je i dalje bilo otvoreno s 14 austrougarskih divizija koje su se kretale oko Montella, no nedostatak sredstava upućivao je na neizbježno povlačenje 20. lipnja intervencijom cara Karla. Neuspjeh Lipanjske ofenzive odrazio se u prijeporima između vojnih zapovjednika i vrhovne uprave. Njemačka je na kraju zagovarala kraj ofenzive kako bi se vojska regrupirala i postigla neki uspjeh na zapadu. Vojni gubici dosegali su brojku od 118.000 u ljudstvu. Veliki su se, gubici, također osjetili u ratnoj opremi i sredstvima.²²

Zapadno bojište je 1918. obilježeno prodorom njemačkih snaga u proljeće u blizini rijeke Somme. Njemačke su snage topovskom artiljerijom uspjele otjerati Saveznike prema Amiensu, ali ne i srušiti njihovu obranu. Njemačka je zbog velikih vojnih gubitaka od 239.000 vojnika prekinula ofenzivu početkom travnja, a veće gubitke brojali su i Saveznici, 338.000 vojnika. Velika brojka izgubljenih vojnika predstavlja jednu od najgorih bitaka u Prvom svjetskom ratu. Savezničko napredovanje i protuudar slijedio je u lipnju na Marni dolaskom američkih vojnika. Savezničke su trupe do listopada natjerale njemačke snage na povlačenje čime se naznačio skori kraj rata.²³

Napredovanje Saveznika nastavilo se i na području Balkana, kada je deblji kraj izvukla bugarska vojska sredinom rujna 1918. godine. Pred saveznicima bugarska vojska je bila uništena, nakon čega je slijedila bezuvjetna kapitulacija 30. rujna. Padom Bugarske, saveznička vojska napala je Osmanlije pomorskim udarima kako bi se raščistio put kroz Dardanele. Osmanska vlada se s Izet-bašom na čelu zbog bojazni od posljedica odlučila na mir. Osmansko Carstvo je zatražilo primirje 14. listopada, a kapituliralo je 30. listopada 1918. godine.²⁴

Sa željom da spasi Monarhiju, car Karlo objavio je Manifest 16. listopada 1918. koji je trebao označiti opstanak carstva u obliku saveznih republika. Carev naum nije uspio, a sada već zemlje sljedbenice uređivale su svoje države i nove vlade.²⁵ Carski Manifest se „(...) pretvorio u dokument koji je u prvome redu vodio računa o njemačkome nacionalnom očištu. Nije dakle više u središtu rasprave bio nacrt vrhovnoga vojnog zapovjedništva, nego nacrt njemačkih narodnih zastupnika.

²² N. dj., str. 829.-836.

²³ Kershaw, I., *Do pakla i natrag : Europa 1914.-1949.*, Fraktura, Zaprešić, 2017., str. 64.-65.

²⁴ Dukovski, D., *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, Alinea, Zagreb, 2005., str. 50.

²⁵ Dukovski, D., *Ozračljena povijest : uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, str. 227.

Savjetovanja s Česima i Južnim Slavenima pokazala su već 12. studenog da će oni manifest odbiti. Car dakle uopće nije mogao očekivati da će s manifestom započeti proces pomirenja nacionalnih suprotnosti. No više nije mogao natrag. Manifest je trebao biti i neka vrsta prvoga koraka prema zaključenju mira utemeljenoga na Wilsonovih 14 točaka.²⁶

Novine *Banovac* prenijele su čitateljima „Manifest kralja Karla IV.“ u istoimenom članku koji pojašnjava zajamčenu samostalnost država kao i *novu izgradnju Austrije*. Unatoč kraljevskom manifestu, novine govore kako Česi i Jugoslaveni planiraju osnovati svoje države prije održavanja mirovne konferencije. U članku „Hrvati i Srbi“ ukazuje se na etnogenezu dvaju naroda koji su naseljavali južna područja Europe te kako su uvijek smatrani jednim narodom, pogotovo u ratovima koji su se vodili na Balkanu od davnina. Uočava se i prenosi jedinstvo dvaju naroda na područjima na kojem oni žive. Navodi se kako će Austrija i Ugarska na sve načine pokušati dokinuti tisućljetno jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda kako bi uvelike mogle provoditi svoje planove. Unatoč novim imperijalističkim planovima Dvojne monarhije, Hrvatska je prekinula sve državopravne odnose s Ugarskom dok, tvrdi se, južnoslavensko pitanje postaje sve moćnije i prisutnije te će ishoditi svoje ciljeve poratnom konferencijom u cijelosti. Novine su izvijestile također o dopisima Njemačke i Amerike te spremnosti na izgradnju čehoslovačke i južnoslavenske države. List prenosi i otiskan proglas iz Berlina svim Poljacima da se konstruira jedinstvena poljska država svih poljskih krajeva, dok se naslućuje i prekid veza Ugarske s Austrijom. Navodi se i informacija glasila *Neue Zürcher Zeitung*, odnosno mišljenje Njemačke koja će, ako na to bude primorana, uništavati sve ono što je osvojila kod svog povlačenja s bojišta.²⁷

Kapitulacijska linija koja se dogodila na Balkanu i u Maloj Aziji, prijetila je Austro-Ugarskoj, tim više što je 24. listopada uslijedila talijanska ofenziva koja je natjerala austrougarske snage na poraz, uz neznatnu pomoć Njemačke koja se u maloj mjeri uspjela usprotiviti talijanskim napadima. Talijansko zauzimanje Vittorija Veneta označilo je kraj rata za Austro-Ugarsku.²⁸ Nakon pobjedonosne savezničke akcije na Talijanskom bojištu 27. listopada, dan kasnije bečka vlada je priznala osnutak novih

²⁶ Rauchensteiner, M., *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije 1914-1918*, str. 897.

²⁷ *Banovac*, br. 40., 19. listopada 1918.

²⁸ Dukovski, D., *Ozračljena povijest : uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, str. 213.

slavenskih republika čime se nagovijestio kraj Monarhije.²⁹ Svršetkom rata, Talijani su zarobili preko 400.000 vojnika dok ih je manjina uspjela izbjeći zarobljeništvo. Kapitulacija Austro-Ugarske dogodila se 3. studenoga, slijedila ju je Njemačka koja je kapitulirala 11. studenoga 1918. godine.³⁰

1.3. Konstituiranje novih nacija

Završetak Prvog svjetskog rata direktno je utjecao na raspad Habsburške Monarhije iz koje su nastale nove države. Koncem mjeseca listopada stvorena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba. Neovisnost su zatim objavile Mađarska, Čehoslovačka i Austrija.³¹

Osnutak i konstituiranje čehoslovačke države dogovaralo je češko i slovačko predstavništvo u Ženevi s praškim Narodnim vijećem, dok je u Pragu Narodno vijeće proglasilo novu državu 28. listopada nakon objave o kapitulaciji Habsburške Monarhije. Dana 30. listopada Slovaci su Martinskom deklaracijom izglasali pravo na samoodređenje svojeg naroda i pristup zajednici Čehoslovačke republike. Deklaraciju o zajedničkom djelovanju čehoslovačkog naroda unutar granica vlastite države nisu podržali Mađari koji su bili za očuvanje zemlje i krune Sv. Stjepana. Čehoslovačku privremenu vladu obnašalo je Narodno vijeće dok je službena vlada boravila u inozemstvu, nju su činili Tomaš Masaryk, Milan Štefanik i Edvard Beneš. Privremenim ustavom od 13. studenog 1918. te priljevom slovačkih predstavnika stvorena je revolucionarna Narodna skupština Čehoslovačke. Prvi sastanak Skupštine održan je 14. studenog 1918. u Thunovskoj palači u kojoj je predsjednik Narodnog odbora K. Kramar proglasio republiku te kraj Habsburške Monarhije. Na sastanku je Tomaš Masaryk proglašen za predsjednika republike, F. Tomašek za predsjednika skupštine, a K. Kramar za predsjednika vlade.³²

²⁹ Horvat, J., *Prvi svjetski rat : panorama zbivanja 1914-1918*, str. 570.-571.

³⁰ Dukovski, D., *Ozračljena povijest : uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, str. 213.-214.

³¹ Austro-Ugarska. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25. 10. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4697>>.

³² Rada, I. i sur., *Povijest Češke : od seobe Slavena do suvremenog doba*, Sandorf, Zagreb, 2014., str. 514.-520.

U teritorij nove države ušla su područja koja su tada bila na njemačkom, austrijskom i mađarskom teritoriju. Teritorijalna predaja gradova bila je uređena trima potpisanim ugovorima, u Versaillesu, Trianonu te Saint-Germainu. Trianonskim sporazumom Čehoslovačkoj je priključena Slovačka i Potkarpatska Rus koja je dotad bila u sastavu ugarske Ukrajine. Granica Čehoslovačke i Poljske utvrđena je podjelom Teschina 1920. godine. Zaključak Mirovne konferencije donio je Čehoslovačkoj preuzimanje dijela ratnog duga bivše Austro-Ugarske Monarhije u sferi nadoknade. Nakon konferencije Čehoslovačka je ostvarila međunarodno priznanje.³³

Uređenje nove države i njezine granice kočio je i problem njemačke manjine na području Sudeta kojima je ipak zajamčena sloboda govora, tiska i školovanja na materinjem jeziku. Čehoslovačku državu je obilježila heterogenost stanovništva, kultura koja je bila uvjetovana stoljetnom pripadnošću Habsburškoj Monarhiji, a češkom dominantnošću i vrlo slabom gospodarskom i političkom moći Slovaka.³⁴

Dana 25. listopada 1918. u Budimpešti je od strane Mihalyja Karolyija osnovan Mađarski nacionalni savjet o neovisnosti koji je sadržavao politički preustroj u obliku općeg glasovanja, pravo nacionalnih manjina i zemljišnu reformu. Usprkos očekivanjima, premijersku ulogu obnašao je Janos Hadik. Negodovanje stanovništva je započelo velikim prosvjedom 28. listopada koji je rezultirao sukobom redarstvenika i prosvjednika. Ulice u Budimpešti u znak prosvjeda s 30./31. listopada bile su prepune vojnika i civila, zauzimale su se javne zgrade, sprječavalo odlazak Karolyjevih ljudi u provinciju. Radikalne snage i vojnici su čak u jeku prosvjeda ubili grofa i ratnoga premijera Istvana Tiszu. Vrijeme prosvjeda nazvano je i revolucijom. Jesen 1918. obilježena je izborom novog premijera, Mihalyja Karolyija čime je izazvano opće zadovoljstvo u narodu. Glavni zadatak premijera bio je budućnost demokratskog poretka i provedba uvjeta mira. Budući da je Mađarska bila u sklopu neprijateljske zemlje u Prvom svjetskom ratu, prema njoj se tako i Zapad odnosio. Antanta nije vjerovala u novi demokratski ustroj države, a zemlju nasljednicu smatrala je novom-starom državom. Antantin zapovjednik na Balkanu, Franchet d'Esperey nije priznao austrougarsko primirje u Padovi s Talijanima te je s mađarskom vladom u Beogradu

³³ N. dj., str. 518.-519.

³⁴ MacMillan, M., *Mirotnorci: šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., str. 297.

potpisao vojnu konvenciju. Vojna je konvencija, smatralo se, trebala donijeti iskorak u priznanju Mađarske kao nove zemlje na području Panonske nizine.³⁵

U studenom 1918. Rumunji su se odcijepili od Mađarske te s 1. prosincem stupili u kraljevinu Rumunjsku. Na snazi je bila gospodarska blokada Antante, veze s Austrijom su prekinute, teritorij na sjeveru izgubljen, a istok i jug okupirani. Mađarska se našla ukoštac s izbjeglicama, ratnim zarobljenicima i vojnicima i manjkom sirovina. Uređenje državnih granica riješeno je memorandumom Pariške mirovne konferencije kojim je odlučeno da se unutar mađarskog teritorija uredi neutralna rumunjska zona za intervencije u Sovjetsku Rusiju. Karolyijeva vlada je odbacila zahtjeve Zapada i odrednice memoranduma. Vlada je prepustila vlast socijaldemokratima, a oni su 21. ožujka 1919. ujedinili jednu radničku stranku koja je formirala novu vladu u vidu Revolucionarnog sovjeta. Novom vladom predsjedao je Bela Kun čiji je cilj bio uvođenje diktature proletarijata.³⁶

Trianonskim mirovnim ugovorom 4. lipnja 1920. Mađarskoj je pripala samo trećina ugarskoga, već sada bivšeg teritorija. Veliki gubitak doživjela je u broju stanovnika koji je pao za jedanaest milijuna. Osim zemalja sljedbenica bivše Monarhije, dio teritorija je pripao Rumunjskoj i Poljskoj. Usprkos gubitku velikog dijela mađarskog teritorija i stanovnika, Mađarska je etnički postala gotovo homogena zemlja. Granična pitanja ostala su prisutna oko Pečuha, Gradišća i Soprona. Mađarska se sporazumom u Trianonu obvezala na plaćanje ratne štete, čuvanje suvereniteta i ukidanje vojske osim pješništva.³⁷

Dana 21. listopada 1918. austrijski su zastupnici u Beču izglasali Provizornu narodnu skupštinu. Narodnom skupštinom predsjedao je Heinrich Lammasch koji je vodio glavne pregovore s već bivšim carem. Početak studenog 1918. najavio je kraj državno-pravnih odnosa s bivšom državom i priznanje cara Karla o uređenju nove države, austrijske republike. Nakon donošenja carskog rješenja o kraju obnašanja vladarske uloge 11. studenoga 1918., idućeg je dana Narodna skupština proglasila slobodnu njemačkoaustrijsku državu pod nazivom *Republika Njemačka Austrija*.

³⁵ Hanak, P., *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995., str. 210.-212.

³⁶ Kontler, L., *Povijest Mađarske : tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2007. str. 336.-340.

³⁷ N. dj., str. 347.-348.

Osnutkom republike, promijenjen je način vladanja. Narodna skupština činila je Državno vijeće kojemu je bila podređena vlada. Godina 1919. obilježena je izborima i pobjedom socijaldemokratske kršćanske koalicije predvođene kancelarom Karlom Rennerom. Osim izbora, Republika se suočila sa svrstavanjem pograničnih dijelova bivše države u granice novonastalih republika. Posredovanje u odluci svrstavanja teritorija bivše Monarhije imala je mirovna konferencija u St. Germain-en-Layeu. Područja Moravske i Šleske, iako njemačka govorna područja, postala su dijelom Čehoslovačke. Južni Tirol i Kanalska dolina ušli su u sastav Italije, a južna Štajerska postala je dijelom Države SHS. Granični spor Austrije i Mađarske bili su Gradišće i Šopron. Tako je Šopron s okolicom postao mađarskim tek 1921., a Gradišće austrijskom saveznom zemljom. Antanta je oblikovala državno uređenje kojim je regulirana neovisnost Austrije bez mogućnosti ujedinjenja s Njemačkom. Vojska je svedena na minimum, bez ratne mornarice i zrakoplovstva, uništavala se ratna imovina u drugim državama i sl. Konferencija u St. Germainu 1919. donijela je i novi naziv republike, ona je nadalje nosila naziv Republika Austrija.³⁸

2. Posljedice rata

Osim vojno-političkih odrednica, Prvi svjetski rat je uvelike utjecao na gospodarstvo i stanovništvo zaraćenih država. Veliki problem u ratu i svekolikom življenju predstavljale su sirovine koje su kočile ekonomski razvitak država koji je s obzirom na rat stagnirao. Utjecaj nedostatka sirovina zatvorio je poznati izvoz robe koji se u velikoj mjeri usmjerio ka zadovoljavanju potreba vlastite zemlje. Rat i mobilizacija usustavile su manjak radne snage zbog čega se ugasilo mnoštvo tvrtki. Proizvodnja se u tvrtkama korjenito mijenjala, s time i njihov asortiman koji je bio okrenut vojnim ciljevima i potrebama.³⁹ Kako navodi autor Manfred Rauchensteiner rat je iscrpio muško, za rad sposobno stanovništvo koje je u dobi od dvadeset do četrdeset godina bilo regrutirano. Budući da su u rat slani kvalificirani radnici tvornica, njihova su radna mjesta ostajala slobodna te popunjavana nestručnim osobljem, mahom izbjeglicama koje su, na primjer, stizale u Beč zbog rata u Galiciji i Bukovini. Osim izbjeglica, u

³⁸ Zöllner, E., Schüssel, T., *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997., str. 291.-295.

³⁹ Rauchensteiner, M., *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije 1914-1918*, str. 371.-372.

proizvodnji su bili zapošljavani i zarobljenici kojih je u Monarhiji bilo dovoljno kako bi se pokrili manjkovi, ponajviše u poljoprivredi.⁴⁰

Kako je već spomenuto, rat je imao svoje potrebe, pa tako i za radnom snagom zbog čega su u velikoj mjeri bile pogođene žene, najviše u tekstilnoj industriji ne samo u Monarhiji nego i u državama poput Njemačkog Carstva i Francuske. Na području Češke i Moravske se tako smanjivanje broja žena u proizvodnji moralo regulirati. No, žene su dominantnu ulogu imale u tvornicama streljiva gdje su činile i više od polovice zaposlenih, kao na primjeru pogona *Manfreda Weiße* u Budimpešti.⁴¹ „(...) Na taj su način 'tvornički rat' vodile i tisuće žena. Ministarstvo obrane u prosincu 1915. opisalo je žene u ratnome gospodarstvu i kao 'vojnike zaleđa', na taj način ocrtavši prirodu tvorničkog rata.“⁴² Sve veća potražnja za radnom snagom uvjetovala je zapošljavanje žena i izvan tekstilne industrije, pa se tako sve veći postotak zaposlenih žena javljao širom gradova bivše Monarhije, ponajviše u poslu kondukterki. Budući da su nadnice bile upola manje nego one za muškarce, one su se mijenjale jedino uz pritiske političke ili vojne vlasti.⁴³

Rat protiv Rusije primorao je Habsburšku Monarhiju da povuče stanovnike s pograničnih područja sa Srbijom te s mora, područja priobalja i Crne Gore. Većinom su stanovnici Monarhije bili prisilno udaljavani iz svojih domova. Napuštena područja uz granicu prenamijenjena su u vojne svrhe i njezine potrebe kako bi se branio teritorij. Veliki egzodus stanovništva se dogodio tijekom početnih bitki tijekom kolovoza i rujna 1914., a dobar primjer tome je grad-utvrda Przemysl. Ugrozom Lavova, strah je postao sve veći kao i prebjeci stanovništva. Zbog velikog vala izbjeglica uvođeni su pregledi za izbjeglice, kako bi se mogli podijeliti na one imućne i siromašne. Siromašni seljaci sa stokom nisu mogli samostalno nastaviti putovati Monarhijom te su smješteni u vlakove ka gradovima poput Tešena i Oderberga kako bi se u što većoj mjeri spriječio pretjerani egzodus stanovnika po čitavoj Monarhiji. Upravo zbog velikog broja izbjeglica radilo se na podizanju prvih logora. Ne računajući na velike gubitke, izbjeglice su postale veliki problem, najviše zbog njihove zaštite i preživljavanja u ratnim uvjetima, što je bilo gotovo nemoguće.⁴⁴ Budući da je rat na Istočnom bojištu

⁴⁰ N. dj., str. 378.-379.

⁴¹ N. dj., str. 380.

⁴² N. dj., str. 380.

⁴³ N. dj., str. 380.

⁴⁴ N. dj., str. 728.-729.

utjecao na brzu fluktuaciju i prebjeg stanovništva prema unutrašnjosti Monarhije, dosegnuta je brojka od pola milijuna ljudi. No, s novim vojnim uspjesima, kretao je i povratak izbjeglica prema granici Monarhije.

Na opustošenom teritoriju Galicije, Rusi su imali veliki utjecaj zbog kojeg je, izvor navodi, veliki broj galicijskih katolika bio primoran promijeniti vjeru. Osim toga, stanovnici su ostajali bez vlasništva i vlastite zemlje.⁴⁵ Ruskim utjecajem sustavno se provodila politika protjerivanja i preseljenja zbog čega je tri milijuna stanovnika prisilno napustilo Monarhiju. Sudbina neporobljenih izbjeglica nije se previše razlikovala od onih koje su Rusi prisilno raselili. One izbjeglice koje su krenule prema zapadu, slijevale su se u Ugarsku te na kraju gubile slobodu kretanja.⁴⁶ Podijeljena Monarhija i izbjeglička neuravnoteženost pridonijele su sve većem problemu kod prihvata.⁴⁷ „U Beču je već u studenome 1914. bilo oko 140.000 izbjeglica iz Galicije i Bukovine, a u Pragu, Brnu i Grazu smjestilo se daljnjih 100.000 izbjeglica bez ikakvih sredstava.“⁴⁸ Početkom 1915. broj izbjeglica dodatno je porastao. Logore za izbjeglice predstavljale su barake-građevine građene na brzinu. Zbog velikog broja ljudi, manjka liječnika i higijene izbio je tifus.⁴⁹

Slična slika kao s istoka stizala je sa zapadnog dijela Monarhije 1915. kada je pokrenut val migracije. Godine 1917. zbog velikog broja izbjeglica gradovi poput Beča, Brna i Praga više nisu bili otvoreni za prihvata izbjeglica.⁵⁰ Kada se 1917. pojavila mogućnost povratka izbjeglica u svoje krajeve, ipak je veliki broj ostajao još uvijek u logorima. Ostanak ljudi u logorima nije podržavalo domicilno stanovništvo, ponajviše zbog krivice širenja zaraznih bolesti.⁵¹ U kolone izbjeglica svrstavani su i neprijatelji države pod nazivom internirani. Oni nisu bili posve tretirani kao obične izbjeglice, već kao neka vrsta zarobljenika čiji je broj kao i izbjeglica tijekom rata rastao. Početkom rata bilo ih je 3600, dok je taj broj 1915. porastao na 5700 nepodobnih osoba s područja priobalja i Tridenta. S obzirom na to da su internirani smatrani političkim neprijateljima Monarhije, bili su zaboravljeni od sustava bilo kakve pomoći dok nisu osnovani odbori za pomoć. Početkom 1917. u internacijskim logorima bilo je 6000

⁴⁵ N. dj., str. 382.

⁴⁶ N. dj., str. 729.-730.

⁴⁷ N. dj., str. 731.

⁴⁸ N. dj., str. 732.

⁴⁹ N. dj., str. 732.

⁵⁰ N. dj., str. 736.

⁵¹ N. dj., str. 738.

osoba. Stacionirani su bili po gradovima austrijske strane Carstva poput Thalerhofa, Katzenaua i Oberhollabrunna raspoređeni većinom po narodnosti. Internirani su, kao i izbjeglice, bili izloženi raznim zarazama, nikakvoj brizi te visokim ograničenjima.⁵²

Zbivanjem na ratnom polju, politika Monarhije okrenula se ka „preodgoju“ stanovništva. Tako se od sredine 1915. do sredine 1916. vojni vrh Habsburške Monarhije uhvatio ukoštac s obrazovanjem. U novom sustavu promjena, svi nastavnici u školama bili su u fokusu preobrazbe u državne službenike. Provođenjem novih mjera, vjerovalo se da bi trebalo doći do uklanjanja politički nepodobnih osoba, postavljanja broja nastavnika na određeni minimum, reformi i većeg promicanja njemačkog jezika. S obzirom na ove planove i podršku visokih dužnosnika u velikoj mjeri ove stvari nisu zaživjele u praksi. Usprkos tome, vojni vrh je u suradnji s Ministarstvom obrazovanja u krajnjoj liniji težio ka predvojnim obukama mladih. Stoga, odredba za starije srednjoškolce u sklopu nastave je obuhvaćala strojne vježbe i igre na terenu.⁵³ „Odredbom c. i kr. Ministarstva za kulturu i nastavu od 2. lipnja 1915. cijelo je školstvo trebalo preoblikovati u smislu 'mobilizacije' učenika.“⁵⁴ Otpor je kod nastavnika zbog ove mjere bio očekivan, čime se najavila i revizija u nastavničkoj izobrazbi. Vojni je vrh i pri donošenju svojih mjera smatrao kako među mladima živi nepoželjni svjetonazor. Vojnu politiku je tako podržalo svećenstvo kako bi se ukazalo na delinkvenciju i zapuštenost kod mladih.⁵⁵

Ratne godine 1916. i 1917. nosile su sa sobom i problem gladi koji se manifestirao i na području Ugarske i Austrije. Zbog ratnog stanja i gladi na području Ugarske je na snazi bilo zbrinjavanje izbjeglica iz Erdelja. Usprkos tome što se Monarhija oslanjala na svoje kultivirane rezerve i vjeru kako će s rezervama dočekati kraj rata, to se nije dogodilo. S gladi javljali su se nedostaci osnovnih namirnica te odjeće i obuće.⁵⁶ Prehrambeni i kulturni život spao je na niske grane. Pojavljivali su se redovi za hranu, uvodili bezmasni i bezmesni dani i slično.⁵⁷

⁵² N. dj., str. 739.-742.

⁵³ N. dj., str. 388.

⁵⁴ N. dj., str. 388.

⁵⁵ N. dj., str. 388.-389.

⁵⁶ N. dj., str. 596.-597.

⁵⁷ N. dj., str. 598.

3. Banska Hrvatska u Prvom svjetskom ratu

Hrvatska je u Prvom svjetskom ratu bila sastavnica Austro-Ugarske, a hrvatski su vojnici ratovali pod austrougarskim okriljem u sklopu carske i kraljevske vojske na Balkanskom, Talijanskom i Istočnom bojištu. Osim zajedničke vojske, postojale su teritorijalne, odnosno domobranske vojske, a one su postojale u Austriji, Mađarskoj, pa i u Hrvatskoj. Hrvatski domobrani u Prvom svjetskom ratu bili su prepoznatljivi po plavim odorama, vrpcama uzduž hlača te po kapama s austrijskim obilježjem i hrvatskim grbom.⁵⁸

Austro-Ugarska je u Prvom svjetskom ratu raspolagala sa šezdeset divizija, dok je s područja hrvatskih zemalja i područja Bosne i Hercegovine sudjelovalo sedam divizija. Najpoznatiji korpus hrvatskih vojnika je bio Zagrebački XIII. korpus koji se sastojao od 7. i 36. pješačke divizije te 42. divizije hrvatskih domobrana. Područje Bosne i Hercegovine činilo je oko dvije i pol divizije vojnika, a područje Dalmacije jednu diviziju. Udio hrvatskih vojnika u Austro-Ugarskoj vojsci povećavao se pribrojanjem Hrvata s područja ugarske uprave u Međimurju, Baranji i Bačkoj. Stoga, udio hrvatskih vojnika je u sklopu Austro-Ugarske, u Prvom svjetskom ratu dosegao skoro 14%. Bosna i Hercegovina je u ratu sudjelovala mobilizirajući četiri bosansko-hercegovačke pukovnije, a jedna je pukovnija činila preko 100.000 vojnika.⁵⁹ Na Istočnom bojištu, i u Galiciji sudjelovao je Zagrebački XIII. korpus s više od tristo tisuća vojnika s područja središnje Hrvatske i Slavonije.⁶⁰ Borbama na trima bojištima, hrvatska vojska je pokazala borbenost, najviše na Talijanskom bojištu, a slabost na Istočnom i Balkanskom bojištu. U borbama protiv srpske vojske, mnogi su austrougarski vojnici postali zarobljenici. Naposljetku, zbog uvjeta su umirali od bolesti pjegavog tifusa i gladi. Evakuacija zarobljenika u Srbiji je započela u Nišu 19. listopada 1915. te se protezala sve do Valone u Albaniji. Brojke govore o šezdeset tisuća zarobljenih vojnika od kojih je polovica umrla i prije odlaska u izgnanstvo na otok Asinaru u blizini Sardinije. Dvjesto tisuća zarobljenika koji su pali u zarobljeništvo na Istočnom bojištu, oni koji su

⁵⁸ Perić, I., *Povijest Hrvata*, Centar za transfer tehnologije, Zagreb, 1997., str. 209.-210.

⁵⁹ Pavičić, S., *Hrvatska vojna i ratna povijest i prvi svjetski rat*, Mato Lovrak, Zagreb, 1998., str. 246.-247.

⁶⁰ Paščenko, J., *Tragom hrvatskih domobrana : Istočno bojište 1914.- 1918.*, str. 12.

pristali, bili su regrutirani te ratovali protiv Centralnih sila. U zarobljeništvu je djelovala Prva srpska dobrovoljačka garda, među zarobljenim Srbima stvorena je Prva srpska dobrovoljačka divizija koja se borila za Srbiju te Dobrovoljački korpus kojeg su činili Hrvati, Srbi i Slovenci.⁶¹

3.1. Politika djelovanja

U okviru 1914. hrvatska vlada je dobila slobodu djelovanja u upravi i gospodarstvu, dok je financijsku neovisnost izbijanjem rata izgubila. Nakon Sarajevskog atentata u lipnju 1914. Sabor u Hrvatskoj nije zasjedao do 1915., dok je vlada kontinuirano radila do kraja rata. Budući da se Ugarska protivila trijalizmu i utjecaju Hrvata unutar Monarhije, rekonstrukciju Dvojne monarhije ni u kojem smislu nije podržavala. Pojam preustroja Monarhije pojavio se 1915., a svoj vrhunac je doživio 1917. za vrijeme vladavine Karla I. i rada zastupnika jugoslavenskog porijekla u Carevinskom vijeću.⁶² Svibanjska deklaracija proizašla je iz rada Jugoslavenskog kluba kojeg su činili zastupnici iz Slovenije, Dalmacije i Istre. Predsjednik kluba je bio Anton Korošec, a dopredsjednik, Matko Laginja.⁶³ U Hrvatskoj je Svibanjska deklaracija potaknula veliko zanimanje javnosti i političara koji su se ulogom Jugoslavenskog kluba 1918. okupili u Zagrebu kako bi omogućili zajedničko djelovanje u budućnosti.⁶⁴

Hrvatske političke stranke prihvatile su težnju Svibanjske deklaracije, dok je kod Frankovaca naišla na otpor zbog rušenja hrvatskog nacionalnog jedinstva i njihove politike. Politika podjele oko prihvaćanja Deklaracije bila je prisutna i u Dalmaciji u kojoj se kod dijela pravaša u Dalmatinskoj stranci prava u načelu prihvatila, dok se kod

⁶¹ Perić, I., *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1993., str. 39.-40.

⁶² Šokčević, D., *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, Durieux: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb, 2016., str. 346.-349.

⁶³ Šute, I., *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Leykam international, Zagreb, 2019., str. 21.

⁶⁴ N. dj., str. 24.

dalmatinskog svećenstva nije prihvaćala jer je označavala odmak od tradicionalnog shvaćanja pravaštva iz 19. stoljeća.⁶⁵

Tijekom Prvog svjetskog rata, u Hrvatskoj je sabor i dalje predstavljao vrhovnu moć. U saboru je najbrojnija bila Hrvatsko-srpska koalicija, koju je predvodio predsjednik stranke Bogdan Medaković 1915. godine. Najpoznatiji član stranke je bio Svetozar Pribičević, promicatelj srpske misli u Hrvatskoj. Nakon koalicije, dvije najzastupljenije hrvatske stranke u Saboru su bile pravaške, Hrvatska stranka prava, poznatija pod nazivom Frankovci, te Starčevićeva stranka prava, drugim nazivom Milinovci. Dvije pravaške stranke u politici svog djelovanja nisu dijelile iste stavove po pitanju opstanka i razvitka Hrvatske nakon završetka rata. Frankovci su se zalagali za samostalnu i priznatu hrvatsku državu koja se temeljila na povijesnim pravima Hrvata. Milinovci su se, pak, zalagali za južnoslavensko udruženje država izuzev Bugarske. Politička nastojanja o stvaranju južnoslavenske države njegovale su sve stranke osim Frankovaca.⁶⁶ Hrvatsko-srpska koalicija sa Svetozarom Pribičevićem vodila je politiku podrške Dvojnoj monarhiji kako bi kasnije, ako bi mogućnosti dopuštale, odlučili o sudbini nove države. Stranka Stjepana Radića u Hrvatskom je saboru imala trojicu zastupnika, usko vezanih uz Starčevićevu stranku. Radićeva stranka zalagala se za stvaranje federacije južnoslavenskih zemalja koncentriranih oko Hrvatske.⁶⁷ Širenju jugoslavenske misli pomogao je list *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*. Izborom Čeha i Slovaka da konstituiraju vlastitu zemlju, Stjepan Radić okrenuo se uređenju južnoslavenske države ravnopravnog stanovništva.⁶⁸

3.2. Jugoslavenski klub

Smrću prijestolonasljednika Franje Ferdinanda nakratko je zaustavljen put ka združivanju slavenskih zemalja, najprije hrvatskih zemalja u jedinstvenu cjelinu pod

⁶⁵ Krišto, J., „Slušanje dobroga ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast Srednjoeuropske Monarhije“, u: Matijević Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str. 77-78.

⁶⁶ Antić, Lj., „Prvi svjetski rat i Hrvati“, *Hrvatska revija*, br. 2, 2004., str. 19.

⁶⁷ Šute, I., *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, str. 21.-22.

⁶⁸ N. dj., str. 28.

habsburškom krunom. Jedan dio hrvatskih političara, većinom pravaši, zalagao se za jedinstvo hrvatskih zemalja, dok su političari Hrvatsko-srpske stranke bili pristalice države svih južnih Slavena. No, smrt prijestolonasljednika je još više ponukala političare da se izbere za svoje ciljeve i stupanj autonomije. U Beču je, u Carevinskom vijeću, osnovan Jugoslavenski klub koji je okupio sve južnoslavenske zastupnike koji su donijeli 30. svibnja 1917. deklaraciju o udruživanju svih južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske Monarhije u jedinstvenu cjelinu podređenu Habsburzima. Osim Jugoslavenskog kluba, postojao je odbor izbjeglica iz Austro-Ugarske koji je od 1915. nosio naziv Jugoslavenski odbor koji je djelovao iz Londona. Odbor se zalagao za samostalni teritorij južnoslavenskih zemalja koji bi se ostvario nakon rata.⁶⁹

Jugoslavenski odbor je okupljao političare u emigraciji, a najpoznatiji članovi su bili Frano Supilo, Ante Trumbić te Ivan Meštrović s hrvatskog područja. Drugi članovi bili su iz Bosne i Hercegovine i Slovenije. Okupljanje kluba bilo je u studenom 1914., a uređeno je bilo u travnju 1915. u Parizu. Predsjednik odbora je bio Ante Trumbić, a Frano Supilo je obnašao ulogu predstavnika rada Jugoslavenskog odbora kod Saveznika. Poput Jugoslavenskog kluba, Odbor se zalagao za stvaranje ujedinjene zemlje južnih Slavena, no ne pod habsburškom krunom već u zajedništvu sa Srbijom i Crnom Gorom. Iako su pravaški bili nastrojeni, Ante Trumbić i Frano Supilo koji su se zalagali za hrvatski suverenitet i integritet, pristali su na stvaranje jugoslavenske države jer je to u tom trenutku bilo ispravnije, a u kojoj državi bi svi narodi pokazali svoju ravnopravnost i nacionalni identitet. Ideja srbijanske vlade pod vodstvom Nikole Pašića, s kojom se pregovaralo, nije bila naklonjena federativnom uređenju i nacionalnoj ravnopravnosti svih narodnosti, već samo proširenju granica i stvaranju Velike Srbije.⁷⁰

Djelovanje Jugoslavenskog odbora, od njegova osnutka bivalo je iz pozadine. S obzirom na to da je Odbor oformljen u emigraciji samoinicijativno, od udruženih političara s prostora hrvatskih zemalja habsburške krune, u Europi nije predstavljao pravnu utemeljenost. Stabilnost i utjecaj Jugoslavenskog odbora u emigraciji regulirala

⁶⁹ Krišto, J., „Slušanje dobroga ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast Srednjoeuropske Monarhije“, u: Matijević Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, str. 73-76.

⁷⁰ Perić, I., *Povijest Hrvata*, str. 211.-212.

je politička povezanost sa zastupnicima Hrvatskog sabora koji su naspram Odbora bili izabrani predstavnici naroda.⁷¹

Budući da su stavovi osnovanog Jugoslavenskog odbora i vlade Srbije bili zapravo oprečni, Frano Supilo je tražio politički utjecaj članova Odbora na Pašićev stav kako bi se misao o Velikoj Srbiji napustila. No, kako pojedini članovi Odbora nisu dijelili isto mišljenje kao Supilo, on je napustio Jugoslavenski odbor 1916 godine.⁷² „(...) kako bi mogao slobodnije djelovati protiv projekata velesila i Srbije o budućemu europskom poretku.“⁷³

No, zamisao o zajedničkoj južnoslavenskoj državi nije nestala, Jugoslavenski odbor i srbijanska vlada dogovorili su pregovore. Rezultat pregovora može se pripisati ratnoj situaciji na bojištu, ulasku SAD-a u rat, padu carske vlasti u Rusiji i drugim okolnostima. Pregovori dviju strana održani su na Krfu u ljeto 1917., a na kraju su uvjetovali stvaranje Krfske deklaracije 20. srpnja 1917., kojom je nastala zajednička odluka o stvaranju ujedinjene zemlje Srba, Hrvata i Slovenaca, koja bi trebala biti ravnopravna parlamentarna monarhija s dinastijom Karađorđević na čelu. Krfska deklaracija je naoko predstavljala ravnopravnost, no u očima Pašićeve vlade to je bila čista iluzija.⁷⁴

Srbija je podržavala talijanska teritorijalna posezanja nad hrvatskom obalom čije bi nepotpuno prisvajanje ipak omogućilo Srbiji i novoj državopravnoj jedinici izlaz na more. Jugoslavenski klub sa Svibanjskom deklaracijom nastavio je rad i težnju za samostalnošću prostora naseljenog Slovencima, Hrvatima i Srbima.

Jugoslavenski klub je 1918. promijenio politiku koju je zagovarao 1917. za vrijeme Svibanjske deklaracije te s hrvatskim strankama oblikovao Zagrebačku deklaraciju s ciljem stvaranja jedinstvene i samostalne države. Stav Jugoslavenskog kluba utjecao je na sve veći broj stanovnika. Smjer stvaranja neovisne države uokviren je sastankom u Rimu za potlačene narode Austro-Ugarske, u travnju 1918. godine. Ciljano se htjelo dokinuti Monarhiju te uspostaviti priznanje slavenskih naroda.⁷⁵

⁷¹ Šute, I., *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, str. 20.

⁷² Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 54.

⁷³ N. dj., str. 54.

⁷⁴ N. dj., str. 54.-56.

⁷⁵ Goldstein, I., *Hrvatska 1918 – 2008.*, Europapress holding : Novi Liber, Zagreb, 2008., str. 12.-14.

3.3. Stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba

Krizna situacija na ratnoj i političkoj sceni 1918. obilježila je početak novog doba i politike samoodređenja. 5. i 6. listopada u Zagrebu je osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Pokušaj očuvanja Monarhije spriječen je neprihvatanjem rekonstrukcije Monarhije koju je zagovarao car Karlo. Naposljetku, 29. listopada 1918. Hrvatski sabor je raskinuo sve državne veze s Austro-Ugarskom te uveo teritorij Hrvatske u novu političku tvorevinu. Stvaranjem Države SHS, obnašanje vrhovne vlasti vodilo je Narodno vijeće.⁷⁶ Država Slovenaca, Hrvata i Srba bila je uređena prema federativnom modelu s postojanjem pokrajinskih vlada za Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Dalmaciju. Prvi zadaci Narodnog vijeća bili su pokušaj organizacije vojske nove države i međunarodno priznanje. Priznanje nove države stiglo je prvo iz Mađarske 30. listopada, zatim je iz Srbije priznato Narodno vijeće.⁷⁷

Uredba Narodnog vijeća 30. listopada o stvaranju pokrajinskih vlada Države Slovenaca, Hrvata i Srba rezultirala je prvom diplomatskom notom upućenom zemljama Antante 31. listopada 1918. Iako je Narodno vijeće donijelo odluku o spremnosti formiranja nove države s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, Italija je započela s ekspanzijom na istočnu obalu Jadrana i područje Rijeke što joj je bilo obećano tajnim Londonskim ugovorom, usprkos potpisanom primirju 3. studenog 1918. u Padovi. Talijanska okupacija nagnala je Narodno vijeće da izglasa novu prosvjednu notu zemljama Antante kako bi one priznale i podržale pravo narodnih zemalja na samoodređenje i konstituiranje nove države. Na sastanku u Ženevi 3. studenog, Anton Korošec se zalagao za priznanje Narodnog vijeća u Zagrebu i konstituirane vlade kao formalnog tijela nove države. U Ženevi je na konferenciji

⁷⁶ Macan, T., *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999., str. 300.-302.

⁷⁷ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str. 62.

Narodnog vijeća SHS, srbijanske vlade i Jugoslavenskog kluba oformljena deklaracija o međusobnom ujedinjenju.

Buduće ujedinjenje prekinula je vlada Srbije 14. studenog, čime je težnja za konstituiranjem nove države privremeno zaustavljena. Razlog prestanka dogovora ležao je u srpskoj bojazni od stvaranja nove dualne države u kojoj bi Hrvati težili ka prvenstvu naspram Srbije. Također, jedan od problema je bio samodostatnost izaslanika koji su na vlastitu ruku sklapali Ženevski sporazum bez opsežnijeg utjecaja srbijanske vlade u njemu. Na sjednicama Središnjeg odbora, Svetozar Pribićević zagovarao je brzo ujedinjenje sa Srbijom. Zasjedanje Središnjeg odbora 23. i 24. studenog 1918. stvorilo je novi odbor od sedam članova čiji je zadatak bio utrti put ka ujedinjenju. Novi odbor je poslao dvadeset i osam izaslanika koji su u Beogradu trebali voditi organiziranje nove države. Novokonstruirani odbor stigao je u Beograd 28. studenog kada su krenuli pregovori s predstavnicima srbijanske vlade. Pregovori su polučili uspjeh te je član delegacije, Ante Pavelić stariji proglasio stvaranje ujedinjene zemlje, odnosno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca., 1. prosinca 1918. kojoj će kralj biti Aleksandar Karađorđević.⁷⁸

K tome, treba reći kako ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom nije provedeno uz očuvanje cjelovitosti Države SHS zbog prevelikog utjecala srpske politike iz Beograda na srpske političare unutar Države SHS. Stoga je Svetozar Pribićević prekinuo sponu između Narodnog vijeća iz Zagreba i Skupštine u Vojvodini koja se 25. studenog priključila Srbiji. Veliki je utjecaj Srbija imala na Veliku narodnu skupštinu Crne Gore koju je političkom igrom navela na priključenje 26. studenog.⁷⁹ Hrvatske stranke, Radićeva i Starčevićeva stranka prava zagovarale su hrvatski suverenitet i republiku i protivljenje centralizmu koji je slijedio.⁸⁰

Akt o ujedinjenju označio je i kraj vlasti za Narodno vijeće koje je upravljalo Državom SHS sve do saziva nove vlasti i vlade Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao moguća uvertira krvoproliću na Trgu bana Jelačića 5. prosinca 1918., posljedici negodovanja zbog proglašene nove države, Kraljevstva SHS, prethodilo je

⁷⁸ Matijević, Z., „Guske u magli: Djelovanje članova Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (listopad 1918. – siječanj 1919.)“, u: Matijević, Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, str. 118-126.

⁷⁹ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str. 66.-67.

⁸⁰ N. dj., str. 71.

naguravanje članova Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke i simpatizera nove jugoslavenske države na Trgu bana Jelačića, pogotovo nakon neizglasavanja Radića kao člana izaslanstva u Beograd od strane članova skupštine njegove stranke. Dana 5. prosinca započela je povorka proslave povodom ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom. Program proslave započeo je pred zgradom Sveučilišta gdje je održan govor Nike Bartulovića o nesimpatizerima nove države. Nakon govora, održana je sveta misa za ujedinjenje s kojim se složila i Crkva. Zatim, manifestacija se vratila na prvotnu lokaciju, ispred zgrade Sveučilišta gdje su govor nastavili različiti izaslanici Narodnog vijeća. Govor na manifestaciji bio je namijenjen širokoj masi, pa i vojnicima koji su se trebali navikavati na novo državno uređenje. Budući da je ujedinjenje hrvatska vojska nevoljko prihvaćala, vojska je krenula u prosvjed prema glavnom trgu razoružavši akademsku gardu. Sukob oružjem je krenuo dolaskom vojnih četa pri čemu je smrtno stradalo petnaest osoba, a dvadeset ranjeno. Pokolj na trgu je završio vladinim zauzimanjem trga. Vojska je potpala pod srpsku vrhovnu vlast. Slijedilo je dokidanje hrvatskih stranaka i hapšenje prohrvatski orijentiranih političara, mahom pravaša. Suđenje vojnicima 53. i 25. pješačke pukovnije je bilo 27. prosinca 1918. godine. Suđenje je vođeno protiv 130 vojnika kojima su dosuđene zatvorske kazne i otpuštanja iz vojske, a predvodnik pobune je bio Ivan Perečić iz Zagreba.⁸¹

Osnutak nove države Južnih Slavena promatran je s dozom sumnjičavosti i nepriznanjem velikih sila. Prvi sastanak Vrhovnog vijeća u Parizu obilježio je problem zauzimanja Crne Gore od strane Srbije i Wilsonova misao kako je nasilnički zauzeta bez prava na samoodređenje.⁸² Uređenje granica i želje predstavnika na Konferenciji 1919. proizlazile su iz etničke pripadnosti naroda izvan dotadašnjih granica koje su se željele prisvojiti. Ta su područja bila Trst, Klagenfurt, Bačka, Baranja, Banat te Međimurje. Takve pretenzije nisu se događale samo na južnoslavenskom području. Raspad Monarhije otvorio je put ka zauzimanju različitog teritorija raznih država na Balkanskom poluotoku. Pretenzije su se javile u Grčkoj u zauzimanju europske Turske, nesuglasje Rumunjske i Bugarske oko Dobrudže te srpsko-bugarsko dijeljenje Makedonije i slično. Južnoslavenska država je uspjela u namjeri velikog teritorijalnog posezanja i oblikovanja, no različitost naroda, kultura i običaja se uvijek izražavala

⁸¹ Matković, S., „Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine“, u: Matijević, Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, str. 139-144.

⁸² MacMillan, M., *Mirotvorci: šest mjeseci koji su promijenili svijet*, str. 160.

kao i nezadovoljstvo njezinih susjeda koji su zbog teritorija nove države ostali zakinuti.⁸³

Suprotstavljene teritorijalne pretenzije zemalja nastalih raspadom Monarhije moguće je ilustrirati primjerom Međimurja koje se još u Prvom svjetskom ratu nalazilo u sastavu ugarske Zaladske županije. Tijek rata utjecao je na poljodjelstvo, siromaštvo, krađe, glad, nasilje te pojavu Španjolske gripe i zelenog kadra. Ekonomsko-socijalna situacija je bila slična onoj u Zagrebačkom prigorju. Unatoč ratnoj situaciji, navodi se kako Mađari i njihove pristalice gotovo nisu osjetili rat s obzirom na to da je njihov posao bio daleko od života jednog hrvatskog građanina.⁸⁴ S obzirom na manjak muške snage, žene su bile sve važnije. Osim što su održavale kućanstvo, i imale ulogu dvostrukog roditelja, hranitelja i majke, žene su *dobile oduška*. Dio žena je posjećivao seoske gostionice, odavao se razvratu i prostituciji. Nakon napuštanja Istočnog bojišta u ožujku 1918., Međimurci koji su se vratili kućama bili su regrutirani na Talijansko bojište. Dolazeći u Međimurje, vojnici su sa sobom donosili revolucionarne ideje boljševičke Rusije koje su kasnije rezultirale osnivanjem socijaldemokratske organizacije u Međimurju u prosincu 1918. godine.⁸⁵

U studenom 1918. započeli su veliki neredi zbog mađarske uprave i vlasti zbog kojih su stradali različiti objekti od općine do gostionica. Na sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada prekinuti su svi odnosi s Austro-Ugarskom, no Međimurje je ostalo u Ugarskoj, a granica je bila na rijeci Dravi. Granica je na Dravi potvrđena Beogradskim sporazumom, a mađarska je vlast u Međimurju uvela prijeki sud, pod nazivom Štatarium. Stoga je Štatarium imao zadatak gašenja pobuna u međimurskim naseljima, najčešći oblici izvršenja smrtnih presuda su bili vješanjem i strijeljanjem, a ubijeno je bilo preko sto ljudi.⁸⁶ Vijesti o mađarskom teroru brzo su stizale preko Drave u Varaždin, ponajviše zbog prebjega stanovnika s druge strane rijeke. Varaždinsko Narodno vijeće se usprotivilo nasilničkoj vlasti Mađara te je krenulo s osmišljavanjem vojne akcije kako bi se Međimurje stavilo pod vlast Države SHS.⁸⁷

⁸³ N. dj., str. 163.-167.

⁸⁴ Kalšan, V., „Međimurje 1918. i 1919. godine“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, str. 140-141.

⁸⁵ Bunjac, B., *Pregled povijesti Međimurja*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2003., str. 124.

⁸⁶ Kalšan, V., „Međimurje 1918. i 1919. godine“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, str. 142-143.

⁸⁷ Kalšan, V., *Međimurska povijest*, V. Kalšan, Čakovec, 2006., str. 263.

Pomoć je zatražena i u Beogradu koji se nije htio istaknuti, već diplomatski pomoći kada stvar bude riješena. Oslobođanje Međimurja započelo je 13. studenog 1918., no ubrzo je prekinuto mađarskom intervencijom. No, prvi pothvat za oslobođanje Međimurja utjecao je na stvaranje međimurskog Narodnog vijeća. Ono je dogovorilo novi plan napada, no plan nije bio obećavajući zbog potpisanog Beogradskog sporazuma i linije razgraničenja zbog koje se područje Međimurja nalazilo formalno u Mađarskoj. Drugi, pobjedonosni pokušaj zauzimanja Međimurja planiran je za 24. prosinca 1918., iz dva pravca, jug te zapad. Mađarsku vlast u gradu Čakovcu zamijenila je ona hrvatska u svim sferama.⁸⁸

Ulaskom Međimurja u sastav Kraljevine SHS, započeo je priljev stanovništva. Stoga, u Međimurje je stizao veliki broj vojnika, činovnika i učitelja srpske nacionalnosti sa zadaćom širenja jugoslavenstva. Stav stanovništva je bio suprotan onome što mu je nametano. S političkog aspekta, neprijateljska strana je postala Srbija s novom hegemonijom.⁸⁹ Dana 9. siječnja 1919. je sazvana narodna skupština na kojoj je donijeta Rezolucija o prekidanju svih veza s Mađarskom. Međimurje je u novoj Kraljevini SHS bilo podijeljeno na kotar Čakovec i kotar Prelog, no u sastavu nove države Čakovec je izgubio status grada te je postao trgovište. Trianonskim sporazumom 1920., Mađarska je potpuno izgubila vlast nad Međimurjem.⁹⁰

4. Lokalne ratne prilike

U kolovozu 1917. Beč se suočio s manjkom hrane zbog čega je upućena molba Ugarskoj kako bi ga opskrbila hranom i spriječila gladovanje naroda, što je ugarska vlada odbila. Početkom 1918. u Austriji je započelo smanjenje potrošnje hrane, kako bi se očuvale zalihe hrane. Gramaža brašna po glavi stanovnika pala je s 200 g na 165 g, dok je gramaža mesa smanjena na 160 g tjedno, a krumpir se trošio oko 1,5 kg u jednom tjednu. Ovaj prosjek se na području Austrije zadržao dok je razina prehrane u Poljskoj, Alpama i Moravskoj bila ispod prosjeka. Zbog gladi i nestašice hrane, do izražaja je dolazio sve veći jaz među stanovništvom. Glad i nestašica su se pripisivali

⁸⁸ Bunjac, B., *Pregled povijesti Međimurja*, str. 128.-130.

⁸⁹ Marković, M., *Međimurje : Stanovništvo i naselja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., str. 104.

⁹⁰ Bunjac, B., *Pregled povijesti Međimurja*, str. 130.-131.

Njemačkoj koja je bila neumoljiva i željna pobjede u ratu.⁹¹ Sredinom lipnja 1918. za vrijeme Lipanjske ofenzive na Plavi, Beč je ostao bez dovoza brašna. Planirani dovozi hrane iz Ukrajine i Rumunjske nisu dolazili u očekivanim količinama, a zakazala je pomoć Njemačke. Nasuprot 1917., u 1918. u Ugarskoj su započele akcije prikupljanja pomoći za Beč u kojem se dijelilo oko 100.000 obroka u pučkim kuhinjama.⁹²

Prehrana je, stoga, tijekom Prvog svjetskog rata uz bojište postala vrlo važnim čimbenikom. Budući da je rat utjecao na široke mase ljudi, nestašica hrane je stigla u sve kutke Monarhije. Kao i u drugim zemljama. Hrvatska je i u ovome pogledu unutar Monarhije patila. Veliki problem predstavljao je promet koji je bio nerazvijen, a oslanjao se na željeznice i hranu koja se dostavljala vagonima. Zbog nestašice hrane diljem Mađarske osnovane su različite centrale, kako za hranu i žito, tako i za stoku na čijem su se čelu našli Mađari koji su kočili isporuku hrane u Slavoniju i Hrvatsku. Hrvatska je upala u veliku krizu 1917., izvezilo se više nego što je hrane bilo za stanovništvo. Brzi ulazak u rat i mišljenje o njegovom bliskom kraju se promijenio, rat se silovito nastavljao, a za sobom ostavljao samo velike gubitke. Rat je dočekao preobrazbu tek kad se pojavila glad i nestašica na frontovima. Glad i nestašica su za sobom povukli veliko nezadovoljstvo ratnika te radnika. Cijenu hrane regulirala je dostupna količina koja se sve više smanjivala. Poglavitito se regulirala potrošnja krumpira, kukuruza i mlijeka u Zagrebu. Do velike nestašice hrane i gladi došlo je sredinom 1917. kada se uključio Vatikan, no bezuspješno jer se hrana nije dostavljala do najugroženijih stanovnika Monarhije, poglavito u područja Bosne i Hercegovine i Dalmacije koja su bila najudaljenija.

Glad je tako uzrokovala smrt na tim područjima. Problem prehrane i gladi kroz 1918. je rapidno rastao, sve je više gladne djece dolazilo iz siromašnih južnih krajeva u one bogatije i razvijenije na sjeveru. Unatoč gruboj i neefikasnoj politici Monarhije, borbu za prehranu preuzimali su razni svećenici i individualci koji su htjeli pomoći stanovništvu u južnim krajevima, no bivali su presretani i ugnjetavani raznim redarima i oružnicima. 12. srpnja 1918. na saborskoj sjednici zastupnik Stjepan Radić zalagao se za brži i slobodniji protok manje količine hrane u svim dijelovima Hrvatske, tvrdeći da se hrana željeznicom namjerno plijenila i bacala kako se siromasi ne bi opskrbili, a kako bi se pojedini lihvari obogatili. Zbog nestašice, ratnici su odlazili s bojišta gladni i

⁹¹ Rauchensteiner, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije 1914-1918*, str. 777.-778.

⁹² N. dj., str. 836.

željni mira. Osim zalaganja za provedbu ustupaka dobave hrane, koje je za najugroženija područja uspjelo, Radić je u Hrvatskom saboru 19. listopada tražio zaustavljanje izvoza hrane u Ugarsku i Austriju zbog situacije u kojoj se našla sama Hrvatska. Radić je za glad i nestašicu hrane krivio Zemaljsku vladu i njezino upravljanje. Ostanak hrane na hrvatskom tlu značio je opskrbu svih dijelova Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Slovenije, čime se stvorila podloga ka putu zajedničkog života koja je bila prijeko potrebna s međunarodne strane svim južnim Slavenima.⁹³

U Dalmaciji je glad pogađala najranjivije skupine stanovništva, djecu i starce. Spas djece od gladi omogućila je Banska Hrvatska koja je pomoću Zemaljskog odbora za zaštitu obitelji vojnika mobiliziranih u ratu i preminulih vojnika uspjela dovesti djecu u plodonosnija područja. Osim djece iz Dalmacije, zbrinjavana su djeca iz Istre i Bosne i Hercegovine. Novac se za prijevoz gladne djece iz Dalmacije prikupljao humanitarnim akcijama, donacijama i priredbama. Zbog velikog interesa za zbrinjavanje djece, osnovani su odbori s tom svrhom u različitim mjestima srednje Dalmacije. Značajnu ulogu u prikupljanju sredstava za izgladnjelu djecu imale su novine *Novo Doba* u periodu 13.-21. lipnja 1918., kada je poslana poruka o prikupljanju pomoći za djecu na dan Sv. Ćirila i Metoda. Njihov poziv u pomoć putem proglašenja polučio je veliki uspjeh. No, pozadina ovog uspjeha leži u dobrotvornoj misiji Banske Hrvatske, što navodi i list *Novo Doba*, bez čije se inicijative ne bi puno uspjelo napraviti za gladnu djecu. Tome u prilog ide podatak iz novina. U posljednja dva dana svibnja 1918., *Narodni list* je prenosio dolazak pedeset i četvero djece iz Dalmacije u Zagreb te odlazak za Slavoniju kao i poziv dalmatinskim župnicima i učiteljima da se angažiraju u većoj mjeri za najpotrebitije. O slaboj zainteresiranosti Dalmacije da uradi nešto humano i dobro prenosio je list *Novo Doba* u članku „Hrvatska za našu djecu“. Razlog toj nezainteresiranosti jest spoznaja puka o brzom bogaćenju pojedinaca zbog rata i nedovoljna humanitarna svijest ljudi.⁹⁴

Problem siromaštva i nestašice postao je nezaobilazan čimbenik življenja. Kao što je već navedeno, zbog prirodnogeografskog položaja, Dalmacija je bila daleko najpogođenija hrvatska zemlja. S obzirom na opasnost od gladi, na području srednje

⁹³ Kolar, M., „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, str. 73-91.

⁹⁴ Mirošević, F., „Prilozi za povijest Dalmacije u 1918. godini“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, str. 167-168.

Dalmacije osnivale su se pučke kuhinje. Tako je na otoku Hvaru, u Jelsi, osnovana ratna kuhinja za najpogođenije stanovnike te općine, o čemu je prenosio List *Novo Doba* početkom lipnja 1918. Otvaranjem ratne kuhinje na Hvaru, putem Zadružnog saveza Dalmacije slala se poruka zadarskom okrugu da osnuje pučke kuhinje za najpotrebitije. Već je u srpnju u Splitu nestalo hrane zbog obustave isporuka, a nestašica se bilježi i u Omišu.⁹⁵

Zbrinjavanje djece u vrijeme Prvog svjetskog rata je proisteklo iz Zemaljskog odbora za zbrinjavanje obitelji mobiliziranih i u ratu preminulih vojnika. Zbrinjavanje djece je započelo nizom humanitarnih akcija za spašavanje istarske djece, što je ponukalo i franjevce da spase djecu s područja Hercegovine. Ovim akcijama spašavanja i zbrinjavanja djece aktiviralo se stanovništvo Dalmacije, Bosne i Slovenije. Glavni organizatori zbrinjavanja djece bili su Josip Šilović i Đuro Basariček, a rezultat njihova rada bio je udomljavanje preko dvadeset tisuća djece.⁹⁶ Postupak zbrinjavanja djece, kako navodi povjesničarka Mira Kolar, podijeljen je u 5 valova. Početno razdoblje bilo je 1913.-1917. koje je obilježeno sveopćom brigom za obitelji vojnika. Drugo je razdoblje bilo od polovice, pa do kraja 1917. godine. Ono je obilježeno sustavnim radom novonastale Lige za zaštitu djece kojem se pridružuje Središnji odbor. Treće razdoblje zbrinjavanja obuhvaćalo je razdoblje od kraja 1917. do kraja 1918. godine, a četvrto je razdoblje bilo od formiranja države SHS do polovice siječnja 1919. kada je započelo dopremanje djece u matična mjesta boravka. Peto je razdoblje zbrinjavanja djece bilo pod nadzorom Beograda, a odnosilo se na vrijeme nakon 1919.⁹⁷ Rad Središnjeg odbora i Lige za zaštitu djece praćen je kroz tjednik *Narodna zaštita*. Središnji odbor je zbog opsega posla oformio županijske odbore 19. rujna 1917. i njihove povjerenike kako bi proces udomljenja bio brži.⁹⁸

Nepovoljna ratna slika gladi i siromaštva do izražaja je došla pred kraj rata 1918. kada trend udomljavanja gladne i siromašne djece nije opadao. Broj udomljene djece samo u srpnju 1918. dosegnuo je brojku od 762 djece. Najviše djece je bilo s područja Trsta, a najmanje iz Bosne. Visoki stupanj prihvata djece uvjetovan je i pojavom Španjolske gripe. Godine 1917. u prihvatu je bilo 16.568 djece, a njihov je broj do

⁹⁵ N. dj., str. 169.

⁹⁶ Kolar-Dimitrijević, M., *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008., str., 11.-12.

⁹⁷ N. dj., str. 15.-16.

⁹⁸ N. dj., str. 51.-52.

sljedeće godine uvećan za četiri tisuće. U dobrotvorne akcije bivali su uključeni i razni književnici, ali i izdavačke kuće poput Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika. Tamna strana udomljavanja djece, kako navodi povjesničarka Mira Kolar, bilo je njihovo izrabljivanje. Takav oblik radne snage sprječavali su povjerenici Županijskih odbora tijekom njihovih kontrola.⁹⁹ „(...) Prvi transporti krenuli su iz Istre i Hrvatskoga primorja i to kao ferijalne kolonije za odmor djece preko ljeta. No bili su to transporti djece slani na prehranu i udomljavanje jer je u Istri i na otocima zavladała velika glad.“¹⁰⁰

Osim djece iz Istre i Primorja, veći broj djece bio je iz Hercegovine zbog vremena suše i velike oskudice hrane. Prihvat pravoslavne djece započeo je pred kraj 1917., dok je blaga averzija bila od strane muslimanskog stanovništva u Bosni zbog slanja djece u hrvatske, sjeverne krajeve.¹⁰¹ Kraj rata najavio je povratak djece iz prihvata u njihov zavičaj. No, novi sustav države Kraljevine SHS je to otežao. Slijedilo je dokidanje organa Zemaljske vlade, županijskih odbora, gubila se evidencija o prihvata djece i slični problemi. Veliki broj djece nikada se nije vratio kući, dio je ostao na novom području. Problem povratka imala su poglavito djeca iz Istre u kojoj je započela talijanska okupacija. Sustav vraćanja djece trajao je i u 1920. kada se povratak djece kući vršio organizirano ili su po njih stizali roditelji.¹⁰²

Rat je u Zagrebu najviše pogađao siromašniji sloj stanovnika, direktno utječući na prehranu i potrebnu skrb za one slabijih mogućnosti. Stoga je ban Ivan Skerlec uveo odredbu o dodjeli državnih potpora na području samoga grada. Izravne posljedice rata grad je osjetio najviše zbog potrebe promjene životnog stila i rada ugostiteljskih objekata. Tijekom rata na snazi je bio striktni obrazac ponašanja i poštivanje redarstvenih mjera. U početnoj godini rata, od strane Šandora Alexandra osnovana je pučka kuhinja u sklopu Umjetničkog paviljona. Neizvjesnost rata, glad i nestašica bili su sveprisutni među stanovništvom. Unatoč navedenom, kroz sve godine rata gradska uprava je nesmetano radila.¹⁰³

⁹⁹ N. dj., str. 55.-59.

¹⁰⁰ N. dj., str. 61.

¹⁰¹ N. dj., str. 61.-62.

¹⁰² N. dj., str. 140.-145.

¹⁰³ Goldstein, I. - Goldstein S. (ur.), *Povijest grada Zagreba. Knj. 1: Od prethistorije do 1918.*, Novi Liber, Zagreb, 2012., str. 408.-409.

Ratno zbivanje utjecalo je na život puka u Zagrebu i njegovu socijalnu i ekonomsku sliku. Iz toga je proizašla velika nestašica hrane, skupoća namirnica i bijeda. Ekonomsku situaciju u Zagrebu pratilo je narušeno zdravstveno stanje stanovništva, ponajviše djece koju se nije moglo prehraniti. Socijalna struktura djece je bila različita. Poimanje različitosti proizlazi iz prisutnosti nezakonite djece koja su ostavljena na brigu skrbnicima uz dobivanje raznih potpora za uzdržavanje tijekom rata koja bi bila ukidana nakon smrti oca u ratu.

Tijekom rata posebice su bile pogođene trudnice, dojilje i roditelje. Posljedica velikog siromaštva je bilo prosjačenje po zagrebačkim ulicama koje je tijekom rata poraslo više nego inače, pa su u Gundulićevoj ulici prosjaci posjedovali vlastite štandove. Prosjačenje se u Zagrebu reguliralo na tjednoj bazi, prosjačenjem petkom *od vrata do vrata* te subotom dobivanjem milostinje od strane Nadbiskupskog dvora. Obični dnevni radnici iz poljodjelstva ili radnici u gradu okoristili su se prosjačenjem jer je bilo isplativije i donosilo je više zarade nego jedna dnevnicu za uobičajeni posao. Sustav prosjačenja privukao je različite skupine ljudi, bili su to muškarci, žene, djeca, invalidi te lopovi.¹⁰⁴ Za potrebe siromaha, postojao je Uboški dom s ciljem podjele dnevnih obroka i novčanih sredstava. Najugroženije stanovništvo obilazilo je Društvo sv. Vinka Paulskog.¹⁰⁵

Konzistentni problem u Zagrebu predstavljala su djeca bez ikakvog odgovarajućeg nadzora. Ona su se upuštala u različite tipove prosjačenja, a obitavala su po rubnim dijelovima grada. Djeca prosjaci bili su mahom nezakonita djeca, siročad, djeca koja su pohađala školu, izostajala iz nje te ona djeca koja nisu još bila među polaznicima škole i nastave. Nepohađanje nastave uvjetovalo je skitnju djece, a ono se povećalo nedostatkom ogrjeva kada su se škole zatvarale tijekom 1917. godine. Problem je, također predstavljala velika neimaština koja je direktno utjecala na djecu. Veliki dio djece je bio bosonog što je uvjetovalo nepohađanje nastave. Drugi razlog je bio zapuštenost djece i nemogućnost pohađanja nastave zbog velikog broja učenika koje škola nije mogla prihvatiti i obrazovati. Sustav „zanemarivanja“ djece započeo je s nemogućnošću polazanja nastave, a nastavio se mobilizacijom očeva i

¹⁰⁴ Jurić, M., „Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti“, *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti*, Vol. 2., br. 2., 2009., str. 129-131.

¹⁰⁵ Perić, I., *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Muzej grada, Zagreb, 2006., str. 193.

zapošljavanja majki u proizvodnji i javnom sektoru. Žene, majke bile su zapošljavane provođenim akcijama preko *Pučke radione gospojinskog i središnjeg zemaljskog odbora*. Njihova djeca bila su na čuvanju u dječjem skloništu na Pejačevićevom trgu, dok su djeca koja su išla u školu, pohodila nastavu u *Pučkoj radioni* na Goljaku, čime se uspjelo u nakani zbrinjavanja i podučavanja djece s ulice.

Nebriga o djeci je također, u manjem slučaju, uzrokovana neradom majki koje su se okretale pijanstvu. Izvor navodi kako su djeca uz prosjačenje skitala, remetila javni red i mir zadirkujući prolaznike i slično. Mahom, u skitnji su prednjačili dječaci. Veliki dio novca koji bi isprosili, potrošili bi na tim istim mjestima, kao što su kavane, gostionice i vrtuljci za zabavu. Takvi ciljevi prosjačenja za zabavu dovodili su do pretjerane konzumacije alkohola i krađe. Zbog nebrige i zapuštenosti djece, stanovništvo Zagreba je sve više izražavalo svoje nezadovoljstvo. K tome se mogu nadodati javni apeli redarstva stanovnicima da ne pomažu djecu u prosjačenju te da navedenu pojavu, kao i skitnju prijave redarstvu kako bi se djeca stavila pod nadzor. Izvor navodi kako je u Zagrebu do kraja 1917. obitavalo 4077 zapuštene djece, a velikom broju djece, više od 50% pripisuje se kao razlog zapuštenosti odlazak oca u rat, zbog čega su djeca ostajala bez nadzora. Broj siročadi s popisa iz 1917. govori o brojcima od 148 djece. Veliki je broj djece koja su ostajala bez oca, koji nije bio vojnik, njih 712, dok je broj djece bez majke bio manji, njih 304.

Literatura navodi da se problem zapuštenosti djece nije odnosio samo na Zagreb, već i na druga mjesta Austro-Ugarske. Prvotna misao je bila udomljavanje siročadi, ali i briga za napuštenu djecu koja su bila smještena u odgajališta i kod obitelji. Sustav zaštite mladosti svoju je maticu imao u Beču. Mjesta za prihvatanje djece bila su raspoređena i u Ugarskoj u sustavu hraniteljskih obitelji i državnih skloništa. Mjesta za prihvatanje djece u Hrvatskoj i Slavoniji su također postojala, međusobnim dogovorom politike i Crkve kojom se osigurao smještaj u gradskim skloništim i crkvenim samostanima. Godine 1917. po prvi put je izglasan zakon o smještaju djece izvan matične obitelji, a odnosio se na mlade od petnaest godina. Domovi za djecu postojali su u Zagrebu i Osijeku. Humanitarna materijalna opskrba djece siročadi i djece ratnih invalida omogućavala je redovito pohađanje nastave u školama.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Jurić, M., „Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti“, *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti*, Vol. 2., br. 2., 2009., str. 130-139.

4.1. Crveni križ i dobrotvorni rad

Crveni križ s područja Banske Hrvatske je pomagao Zagrebu i njegovim stanovnicima. Pomoć se najviše očitovala pozivom Crvenog križa na učlanjenje kako bi se u što većoj mjeri i na različiti način pomagalo. Načini pomaganja su bili opskrba preko živežnih namirnica i lijekova do odjeće i sanitetskog materijala. Dobrotvorni rad koji je promovirao Crveni križ putem novina, utjecao je i na djecu koja su se u školama pridružila dobročinstvu prikupljanjem novca i hrane za vojnike na bojištima.¹⁰⁷ Veliki broj ranjenika koji je stizao u Zagreb stacioniran je na kolodvorima na kojima je osmišljen odjel za ranjenike sa stalnim dežurstvom.¹⁰⁸ Bolnice Crvenog križa djelovale su na različitim lokacijama, a najpoznatija je bila bolnica unutar prostorija Obrtničke škole.¹⁰⁹ Problemi nestašice hrane, onda i gladi pojavili su se netom nakon početka rata. Godine 1915. regulirala se količina dostupnog prodajnog mesa u restoranima i gostionicama. Nedostajalo je svih namirnica, kave i žita. Svi nedostaci uvjetovani su distribucijom hrane na području cijele Monarhije. Cijene su otišle u nebo, pojavilo se lihvarjenje i crno tržište koje je još više odmoglo stanovništvu u prehrani. Tijekom rata na glavnom trgu u Zagrebu, kolone za hranu bile su posve normalna situacija.¹¹⁰

Preobrazbom škola u vojne svrhe, ranjenici su bili smješteni i njegovani u školskim jedinicama, pa su bolnice dobile više kapaciteta. S obzirom na postojanje općih bolnica, osnivane su alternativne bolnice iz sustava Crvenog križa za opskrbu saniteta. Takva jedna bolnica je osnovana u Sisku, a na području Hrvatske ih je bilo trideset i pet. Budući da su liječnici bili stacionirani u općim bolnicama, improvizirane bolnice činili su volonteri. Bolnica iz sustava Crvenog križa djelovala je u prostorijama dvije pučke škole i u Sokolani. Na željezničkom kolodvoru jedna od čekaonica je također bila za prihvata ranjenika koji su prolazili kroz grad. Na ovim lokacijama postojalo je sveukupno dvjesto trideset i dva kreveta za ranjenike različitog stupnja.

¹⁰⁷ Dugački, V., Regan, K., „Zagreb u Prvom svjetskom ratu (ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta)“, *Acta medico-historica Adriatica: AMHA*, Vol. 13, br. 1, 2015., str. 105.

¹⁰⁸ N. dj., str. 108.

¹⁰⁹ N. dj., str. 110.

¹¹⁰ N. dj., str. 115.

Također improvizirane bolnice širile su se dalje na vojarnu gdje je postojala Rezervna bolnica, izolacijska bolnica za sprječavanje bolesti te odjel za epidemiološke slučajeve zaraze tifusom. Opstojnost bolnica Crvenog križa održavali su razni oblici donacija. No, ratna zbivanja utjecala su na donacije zbog čega je patila opskrba istih. Zbog pomanjkanja sredstava u bolnicama, aktiviralo se šire područje Siska, poglavito žene. Donacije su bile u hrani i odjeći. Izvor navodi kako je poduzeće Jonasa Alexandera obećalo donirati led bolnicama do kraja rata, misleći da je rat kratkog vijeka, i donaciju u vinu jednog gostioničara Vimpošeka.

Općenito gledano, alternativne bolnice opskrbljivali su individualci na različite načine. Ranjeni vojnici dolazili su na njegu u Sisak već početkom rata i prvih sukoba, a velika većina ih je i preminula od prethodnog ranjavanja, sušice, upale pluća i tifusa.¹¹¹ Organizacijska struktura dobrotvornosti počela je opadati 1915., smanjivao se broj žena koje su njegovale ranjenike, stoga su se one pozivale na dobrotvorni rad putem novina. Do 1915. kroz prihvatao bolnice Crvenog križa prošlo je do dvije tisuće petsto bolesnih osoba. Najveći izdaci Crvenog križa odlazili su na meso, brašno, mlijeko, kruh, povrće, lijekove i pranje rublja. Godine 1915. bolnica Crvenog križa je morala povećati kapacitet kreveta za 50% nakon vojne zapovijedi u srpnju. U službi liječnika pješачke pukovnije radio je Andrija Štampar 1917. godine. Izvori o radu bolnice nedostaju za 1918. godinu, no smatra se da je bolnica vršila svoju ulogu do kraja rata.¹¹²

U dobrotvornom radu u Sisku, 1915. nije zanemariv utjecaj žena raznih židovskih obitelji. Židovske žene su radile također u sklopu raznih humanitarnih akcija, među kojima je i prikupljanje pomoći za ratnu siročad, prikupljanje sredstava za udovice, siromašne, ranjene i dr. Uočen je rad Židovki i u sklopu pričuvene bolnice Crvenog križa, a najistaknutije su bile nagrađene 1916. godine.¹¹³

U drugoj polovici kolovoza 1914. u Karlovac je stiglo skoro četiristo ranjenih vojnika koji su bili primljeni u različite karlovačke bolnice. Prihvatao ranjenika je bio u domeni gradskog Crvenog križa koji je otvarao bolnice na različitim lokacijama i

¹¹¹ Čakširan, V., *Grad Sisak u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Gradski muzej, Sisak, 2018., str. 26.-29.

¹¹² N. dj., str. 30.-33.

¹¹³ Dobrovšak, Lj., Herman Kaurić, V., „Židovke dobrotvorke – uloga ženskih članova židovskih obitelji za vrijeme Prvog svjetskog rata u banskoj Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 2017., str. 470-471.

ustanovama koje su gubile svoju izvornu funkciju. Poglavitito su to bile škole, ali i gradska vijećnica. Iz Karlovca su u rat otišle 26. domobranska pukovnija i 96. pješačka pukovnija za koje su se spremala novčana sredstva u vidu božićnica. U akcijama za vojnike u ratu, sudjelovali su i odrasli i djeca, a gradska vlast je najviše nagrađivala vojnike u njihovim uspješnim akcijama putem čestitki i poklona. Zbog uspješnog vojnog angažmana, počasnim građaninom Karlovca je proglašen zapovjednik Svetozar Borojević od Bojne. Gradska vlast je također s vojnicima osmislila podizanje paviljona za pale domaće vojnike na ratištu. Opskrba hranom i namirnicama tijekom rata u gradu Karlovcu nije posustala, štoviše, gradska vlast je aprovizacijskim procesom 1915. pomogla kako bi se cjelokupno stanovništvo opskrbilo hranom i ogrjevom. Aprovizacijski proces nabave hrane uglavnom su preuzeli trgovci, pekari i činovnici, a kasnije je osnovan i aprovizacijski odbor.¹¹⁴

4.2. Bolesti

Tijekom rata u Zagrebu je bila najprisutnija zaraza tuberkulozom, a pred kraj rata 1918. pojavila se i Španjolska gripa koja je u svom drugom valu 1918. usmrtila 536 ljudi. Ratna i zdravstvena situacija uzrokovala je veliku potražnju za liječnicima i sestrama bolničarkama u bolnicama poput Milosrdne braće koja je bila na Jelačićevom trgu i Sestara milosrdnica u Vinogradskoj te u Posadnoj vojničkoj bolnici u Vlaškoj ulici.¹¹⁵

Veliki izazov za liječnike je bio prevenirati i zaustaviti širenje bolesti koje su kolale zbog rata i ranjenika u Sisku. U drugoj polovici listopada 1914. je otvorena izolacijska bolnica za bolesnike u kojoj su djelovali dobrovoljni bolničari i bolničarke. Prvi prihvatili bolesnika zaraženih kolerom bili su krajem 1914., a početkom 1915. pojavio se tifus. U borbama protiv ovih bolesti pomagali su savjeti u novinama o nužnom prokuhavanju vode, pranju ruku, održavanju osobne čistoće, čistoće stanova i zahoda, odmaku od neumjerenosti i neurednosti. Kolera se također 1915. pojavila i u

¹¹⁴ Kočevar, S., „Djelovanje Gradskog zastupstva i Gradskog poglavarstva grada Karlovca u vrijeme Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 2017., str. 404-412.

¹¹⁵ Perić, I., *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, str. 196.

Karlovcu, zatim u Slavonskom Brodu. Bolest kolere bila je u krugu vojnika iz Dalmacije koji su pristizali s bojišta. Španjolska gripa je krajem rata stigla i u Sisak, no izvori su vrlo manjkavi. Osobe zaražene Španjolskom gripom bile su stacionirane u prostoru barutane, posve izolirane, a prve vijesti o smrti zabilježene su u rujnu 1918. u listu *Sisački glas*. Stradavao je običan puk, ali i svećenstvo. Smrt je harala i na glinskom području gdje je preminulo dvjestotinjak osoba iz tamošnjih župa. Novine u Sisku prenosile su vijesti o Španjolskoj gripu samo kroz jedan članak za vrijeme drugog vala gripe. Budući da lijeka za gripu nije bilo, novine su davale savjete o borbi s bolesti. Raspad Austro-Ugarske i cenzura tiska potisnula je vijesti vezane za Španjolsku gripu.¹¹⁶

4.3. Kulturni život i manifestacije u gradovima

Početak rata 1914. odrazio se na kulturu i umjetnost grada Zagreba. Promjene u kulturnoj sferi oblikovala je ratna politika i njezina propaganda koja je upravljala tiskovinama te one nisu prikazivale realnu situaciju s bojišta. U tiskovinama i novinama prakticirale su se karikature koje su prikazivale satiru i neozbiljnost shvaćanja Velikog rata. Propaganda je upravljala ratom i stvaralaštvom raznih umjetnika, od kipara i slikara do opernih pjevača. Život u Zagrebu nije patio, centar događanja je bio u Kraljevskom zemaljskom hrvatskom kazalištu u vlasti Zemaljske vlade. Veliki dio zaposlenika bio je unovačen i mobiliziran za rat. No, rat nije uvelike utjecao na posjećenost kazališta unatoč opadanju vrijednosti novca. Umjetnost grada išla je u korak s ratnim zbivanjem i time propagirala ratnu konotaciju, ulogu i poruku. Usprkos svemu, repertoar u kazalištu bio je kvalitetan, njegovala se tradicija. Primjer njegovanja tradicije je bila organizacija proslave stogodišnjice rođenja hrvatskog pjesnika Petra Preradovića, čija je obljetnica zabilježena i u Jutarnjem listu s cenzurom zbog bojazni od mogućeg prosvjeda i nereda u gradu. Do kraja rata održane su razne predstave, neke od njih bile su u čast cara Karla i carice Zite za njihove rođendane. Raspadom Monarhije kulturni život u gradu nije posustao, nego se promijenila vlast i propagandni stil. Doduše, neki običaji s protokolarnom tradicijom su nastavljeni samo s veličanjem

¹¹⁶ Čakširan, V., *Grad Sisak u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, str. 33.-36.

novog vladara. Cenzura tiska doživjela je obrat, neprijateljska strana je postala prijateljska, a ona prijateljska, neprijateljska.¹¹⁷

Kulturni životu u Sisku tijekom Prvog svjetskog rata nije posustajao, glavne kulturne atrakcije su bila tri kina, *Edison*, *Urania* i *Union*. Kina su, može se reći, bila naklonjena ratnom zbivanju ponajviše zbog velikog broja ratnih projekcija na svojim platnima. Vojnici su u kinu *Edison* plaćali ulaznice od polovice njezine vrijednosti. Nakon atentata, u kinu *Union* je 19. srpnja 1914. prikazan kratki film o Sarajevu prije i poslije atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. Tijekom rata u Sisku su se održavale različite kulturne manifestacije. Manifestacije su bile sličnog ili istog karaktera kao one u Zagrebu. Postojale su proslave u čast rođendana vladarske carske krune i za vrijeme zauzimanja grada Lavova 1915. godine. Kulturne manifestacije su imale i dobrotvorni karakter. Jedan takav je bio koncert za prikupljanje sredstava za božićnice sisačkim vojnicima na ratištu. Dobročinstvo tu nije stalo, 1915. bila je akcija prikupljanja milijun cigareta za vojnike na bojištu pod pokroviteljstvom vlasnika gostionica s područja Hrvatske i Slavonije. Stanovnici grada Siska uoči Uskrsa 1915. prikupili su sto tisuća cigareta. Izvođeni su brojni koncerti u čast Crvenog križa, Gospojinskog odbora za siročad te za invalide sve do kraja rata.¹¹⁸

Karlovac je do početka Prvoga svjetskog rata obilježio rad amaterskog kazališta Prosvjetnog odbora 1911.-1914. godine. Kazalište je vodio prof. Hugo Sedlaček sa suradnicima. Program amaterskog kazališta je bio zadovoljavajući, a vjerovalo se kako bi i nastavio u istom tonu da nije otpočeo Prvi svjetski rat. Pokušalo se stvoriti Pučko kazalište u Karlovcu 1915. godine, ali bez uspjeha. Za vrijeme rata nije bilo vidljivih akcija sve do 1917. kada je osvanula akcija prikupljanja poklona za umjetnicu Mariju Ružički-Strozzi povodom pedesete godišnjice kontinuiranog umjetničkog rada. Iste 1918. godine odigrane su predstave gostujućeg kazališta iz Varaždina. Uspješnom predstavom karlovačke mladeži pod nazivom *Graničari* osnovano je Omladinsko kazalište koje je radilo od 1918. do 1920. godine.¹¹⁹

¹¹⁷ Vukičević, M., „Odrzi Velikog rata i političkih promjena na kulturni život u Zagrebu s osvrtom na posljednje dvije ratne godine“, u: Vukelić, V. - Beljo, M. - Smiljanić, V. (ur.), 1918. – 2018.: *Povijesni prijepori i hrvatska danas*, Sveučilište u Zagrebu-Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2020., str. 141-152.

¹¹⁸ Čakširan, V., *Grad Sisak u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, str. 61.-65.

¹¹⁹ Tomašić, H., „Kazališni život u Karlovcu (1646 – 1941)“, u: Majetić, T., Miholović, K. (ur.), *Karlovac 1579-1979*, Historijski arhiv, Karlovac, 1979., str. 450.

4.4. Školstvo

Budući da je Prvi svjetski rat utjecao široke mase ljudi, učitelji na području Banske Hrvatske nisu bili lišeni odlaska u rat niti ratnih zbivanja. Školstvo je početkom rata zanemareno, a školske ustanove su služile u ratne svrhe, poglavito kao mjesta prihvata vojnika. Poziv i odlazak velikog broja učitelja u rat otežao je izvođenje nastave, najviše u prve dvije godine rata. Na području grada Zagreba nastava se premještala iz matičnih ustanova na razne gradske lokacije. Također, osim preseljenja škola i naobrazbe na različitim lokacijama, sedamnaest škola s područja Požeštine bilo je zatvoreno iz različitih razloga. S obzirom na to da je rat buknuo u ljeto, očekivalo se da će brzo okončati kako bi sustav naobrazbe nastavio s kontinuiranim radom, no školske ustanove postale su dijelom ratnog zbivanja, a povratak na staro nije bio lak proces, usprkos vojnom napuštanju pučkih škola. Nastava se nije odvijala u redovitom procesu što je izravno utjecalo i na dolazak učenika u škole. Nedostatkom muške, očinske radne snage, djeca su obavljala poljoprivredne poslove.

Rat je pridonio sve većoj emancipaciji žena, posebice u ravnopravnosti naspram muškaraca, ali i u njihovoj naobrazbi. U Banskoj Hrvatskoj, na Sušaku, Osijeku i Zagrebu osnovane su realne gimnazije za žene. Osim gimnazija, osnivani su različiti tečajevi šivanja i tkanja kako bi se žene naučilo osnovama ručnog rada te im je omogućeno polaganje Pravoslavno-državoslovnog fakulteta. Tijekom rata u raznim tiskovinama izlazili su podaci o unovačenim učiteljima te na koji su način okončali živote na različitim bojištima u sklopu austrougarske vojske. Dio učitelja završavao je i u zarobljeništvu gdje je stradavao te podlijegao zarazama tifusa u Srbiji 1915. godine. Nakon smrti unovačenih učitelja vojnika, Zemaljska vlada je preuzela brigu o njihovim obiteljima pomažući novčanim sredstvima.¹²⁰

U Međimurju trajanje rata utjecalo je i na djecu i na školstvo. Školska godina trajala je kraće, najviše zbog posla kod kuće i izvan nje. Za dječake su otvarani tečajevi za poduke u mljekarstvu. No, veliki problem kod djece predstavljao je manjak brige i

¹²⁰ Ostajmer, B., „Učiteljstvo Banske Hrvatske u vihoru Velikoga rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 2017., str. 558-564.

pozornosti zbog čega su se djeca odavala alkoholu i cigaretama o čemu su izvještavale novine.¹²¹

Školstvo u Sisku je djelovalo kroz pučko obrazovanje za dječake i djevojčice po višem i nižem stupnju, glazbenu te obrtnu naobrazbu. Kao i u ostatku Banske Hrvatske, škole su vladinom uredbom stavljane na raspolaganje vojnicima, kao i učitelji i roditelji koji su sposobni za rat. U školama je obrazovanje stalo, a nastava se odvijala jedino u glazbenoj i ženskoj stručnoj školi. Nastava je krajem prosinca 1917. u ženskoj stručnoj školi obustavljena zbog rata i manjka učenica. Nastava se zbog rata odvijala na raznim lokacijama, od primjera nastave kod učitelja Viktora Rudolfa u njegovu stanu, do Kotarskog suda za nižu pučku školu.¹²²

4.5. Novine

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, u Zagrebu su izlazile dvadeset i jedne novine. One su bile državnog ili privatnog karaktera. Zagrebačke *Narodne novine* bile su glavno glasilo Zemaljske vlade i jedine državne novine. Broj novina koje su izlazile prije početka rata opao je oko pedeset posto već sljedeće godine. Razlog tome je ratno zbivanje koje je sve više mobiliziralo stanovnike i obustavljalo dotadašnji rad u društvima i udrugama. Ratno stanje reguliralo je i protok informacija koje su u globalu cenzurirane i kontrolirano puštane u javnost čitateljima.¹²³

Raspad Austro-Ugarske označio je i kraj izlaženja brojnih novina i glasila koja su bila poznata. Jedino glasilo koje je doživjelo novo razdoblje u novoj državi je bilo glasilo *Sloga*. No, to glasilo je s novom politikom promijenilo svoj pristup te je išlo u korak s cenzurom koja do tada, u toj mjeri nije bila prisutna. *Sloga* je izgubila svoju političku neovisnost te nije izlazila redovito. Pojavom postratnih stranaka izlazila su nova glasila i novine koje su bile u ingerenciji različitih stranaka. U početnim danima studenog 1918.

¹²¹ Bunjac, B., *Ratne i poratne žrtve sjeverozapadnog Međimurja 1914 – 1947.*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2012., str. 104.

¹²² Čakširan, V., *Grad Sisak u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, str. 23.-25.

¹²³ Vukičević, M., „Prvi mjeseci Velikoga rata – prikaz rata u medijskom prostoru grada Zagreba“, u: Herman Kaurić, V. (ur.), *1914.-prva godina rata u Trojednoj kraljevini i Austro – Ugarskoj Monarhiji*, str. 490.

u javnosti se pojavio tjednik pod nazivom *Glasnik odbora Narodnog vijeća*. Zadaća tjednika je bila upoznavanje stanovništva s jugoslavenskom misli i jedinstvom naroda, nepodržavanje politike Stjepana Radića, Habsburgovaca i sl. Ustroj nove države prenio je tjednik s velikom euforijom, ali je već 19. prosinca prestao izlaziti. Mogući prestanak izlaženja tjednika se povezivao s prestankom rada Narodnog vijeća.¹²⁴

5. Petrinjske ratne prilike prema pisanju *Banovca*

5.1. Petrinja na prijelazu stoljeća (19./20. st.)

Petrinja je spadala u gradove Banske Hrvatske koji su na prijelazu stoljeća imali više od dvije tisuće stanovnika. Petrinja se administrativno nalazila u Zagrebačkoj županiji te je bila sjedištem istoimenoga kotara. Od 1890. do 1910. grad bilježi rast stanovništva, točnije od 4691 stanovnika do 5127 stanovnika 1910. godine.¹²⁵

U drugoj polovici 19. st. u Petrinji se nalazilo središte Sudbenog stola Kraljevske zemaljske vlade. Sudbeni stol je ostao u funkciji, ali je 1886. postao odjelom za pravosuđe. Tako je jedan sudbeni stol bio i u Zagrebu, a u petrinjskoj domeni su ostali sudbeni stolovi okolnih gradova. Kao grad Sudbenog stola, Petrinja je postala sjedištem Kraljevskog državnog odvjetništva s ispostavama sudstva u susjednom Sisku i Glini.¹²⁶

Grad Petrinja je u drugoj polovici 19. st. brojio nešto manje od tri tisuće stanovnika. Gradska struktura je bila podijeljena na obrtničko-tvornički i trgovački sloj te svećenstvo. Glavna grana gospodarstva je bila industrijska proizvodnja tvornice *Gavrilović* koja je u svojoj sastavnici imala pogone kožare, klaonicu, tovilište svinja,

¹²⁴ Vrbetić, M. prof., „Novinarstvo u Karlovcu 1841 – 1941“, u: Majetić, T. - Miholović, K. (ur.), *Karlovac 1579 – 1979*, str. 317-318.

¹²⁵ Vranješ-Šoljan, B., *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća: socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914*, Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 67.

¹²⁶ Bernić, D., *Petrinja i Petrinjci u Velikom ratu: katalog izložbe : [Galerija Krsto Hegedušić, siječanj/veljača 2020.]*, Matica hrvatska, Ogranak, Petrinja, 2020., str. 7.

tvornicu sapuna i paromlin. Godine 1860. otvorena je realna gimnazija u čijoj se zgradi educiralo pučke učitelje. Nakon gimnazije, 1871. otvorena je učiteljska škola. U prvom desetljeću 20. st., u gradu je u gospodarskom smislu najznačajnija bila poljoprivredna i obrtna djelatnost koju su slijedile javne službe i obrana. Od ukupnog broja stanovnika, 40% stanovnika se bavilo poljoprivredom. Prije početka Prvog svjetskog rata porast doživljaju novčarstvo, trgovina i prometna mreža. Budući da je mesna industrija bila najznačajnija u gradu u vrijeme prije Prvog svjetskog rata, ona je uvjetovala promjene u strukturi stanovništva.¹²⁷

Razvoj zdravstva se u Petrinji bitno mijenjao s kraja 19. st., kada su u sustavu bolničke njege uvrštene časne sestre koje su posjećivale bolnicu 1894. godine. Bolnički sustav je poboljšao rekonstrukcijom zgrade 1895., uvođenjem novih medicinskih instrumenta, otvaranjem ljekarne i kapelice. Početkom 20. st., 1905. godine, širila se epidemijaska bolest šarlaha od koje je umrlo trinaest osoba. Bolest nije jenjavala, u gradu su škole zatvarane, a bolest se pokušavala staviti pod nadzor oglasima koji su upućivali stanovnike kako se nositi s bolešću. Oni koji se, u slučaju bolesti ne bi pridržavali uputa, bili bi strogo kažnjeni.¹²⁸

Gospodarski značaj petrinjskog područja pojavio se otvaranjem željezničke pruge od sisačkog Capraga do Vojnića 28. srpnja 1903. godine. Svečano otvaranje pruge su uveličali poznati Petrinjci među kojima su bili nasljednici tvornice *Gavrilović*. Vlast u rukama gradonačelnika Dragutina Šimončića, 1907.-1914. bila je najprosperitetnija za grad Petrinju od početka stoljeća, a najviše zbog regulacije rijeke Petrinjčice i telefonskog prometa.¹²⁹

Prvo desetljeće 20. st. je u gradu prolazilo kroz aglomeracijske projekte izrade telefonske mreže, vodovoda, kanalizacije, rasvjete, uređenja nogostupa i dr. 1910. godine otvoren je starački dom, a od 1911. u gradu je otvoren rad petrinjskog kinematografa. Pred kraj 1912. odobrena je izgradnja fontane u gradskom parku koja je i danas jedna od poznatijih atrakcija u gradu.¹³⁰

¹²⁷ Vranješ - Šoljan, B., *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća: socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914*, str. 134.-136.

¹²⁸ Bernić, D., *Petrinja i Petrinjci u Velikom ratu: katalog izložbe : [Galerija Krsto Hegedušić, siječanj/veljača 2020.]*, str. 32.

¹²⁹ N. dj., str. 9.-10.

¹³⁰ Golec, I., *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014.*, Matica hrvatska, Ogranak, Petrinja, Družba Braća hrvatskog Zmaja – Zmajski stol, Sisak, 2014., str. 174.-179.

5.2. Petrinjski list *Banovac*

List *Banovac* izlazio je u Petrinji 1888.-1919. godine. Bio je to list namijenjen širokom pučanstvu s različitim temama koje su bile aktualne u to vrijeme. *Banovac* je pokrenuo tadašnji gradonačelnik Stjepan Pejaković. Godine 1913. novine mijenjaju naziv u *Novi Banovac*. Taj su naziv novine nosile samo godinu dana kada se 1914. vratio stari naziv. U svim godinama izlaženja novine su njegovale jednaki karakter. U novinama su se mogle pročitati gospodarske i poljodjelske, privredne te vijesti zabavnog karaktera. Od prvog broja 1888. novine su nosile naslov *Banovac, list za pouku, trgovinu, obrt i gospodarstvo*, a od 1914. naziv *Banovac, list za javne prilike, pouku, narodnu privredu i zabavu*.¹³¹

Proučavano razdoblje u ovome radu odnosi se na zadnje dvije godine rata. Novine su izlazile jednom mjesečno, subotom, izuzev početka nove godine kada su prvi novogodišnji brojevi izlazili prvog siječnja, a drugi broj u subotu istog tjedna. Novine su u proučavanom dvogodišnjem razdoblju koncipirane kroz više dijelova. U zaglavlju mogu se iščitati opće informacije o listu, njegovom broju, danu i godini izdanja te poziv na pretplatu i visina troškova kupovine lista na dnevnoj, kvartalnoj i godišnjoj bazi. Općenito, list *Banovac* je govorio o aktualnim temama u više članaka. Uvodni dio je bio političkog karaktera, a on se nadovezivao na članke *Vijesnika* u glavnom dijelu koji su sadržavali različite aspekte života, gospodarstva, politike te zdravstva. Također, postojale su i kolumne pod nazivom *Razno i svaštice*. Završni dio novina je bio namijenjen različitim oglasima, pozivima, informacijama, *narodnoj privredi* i slično. U većini brojevi su sadržavali razne priče proznog karaktera koje su se nalazile u više nastavaka. Glavni urednik tiskovine *Banovac* 1917. bio je Dragutin Benko.

Izlazile su poruke čitateljima vezanim za izlaženje i neobjektivnost shvaćanja članaka koji se općenito nalaze u novinama. Ističe se veliko nezadovoljstvo koje

¹³¹ <http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=c833007d-7331-4d7e-b188-e1b374b6d34f> , {pristupljeno 3. lipnja 2022.}

čitatelji ispoljavaju zbog određenih natpisa i članaka jer sve više dolazi do izražaja kako je bitno što se piše, a ne tko piše.¹³²

Banovac donosi članak o obustavljanju časopisa zbog ratnih događanja i manjka potpore koja se tražila od pučanstva, odnosno čitatelja. Ipak, ponovno pokretanje, moguća suradnja i proširenje slike novina s lokalne na nacionalnu razinu iznjedrilo bi veći broj pretplata koje su u petrinjskoj provinciji potrebnije kako bi bilo koje glasilo opstalo, pa tako i same novine. Mogući nastavak rada novina ležalo je u sposobnom pučanstvu koje se molilo da se pokrene i zajedničkom snagom uredništva i tiskare krene u bolje sutra.¹³³

5.3. Gradska uprava i odredbe

Ubojstvo nadvojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije koje je bilo uvertira ratnom stanju brzo je preraslo u opći nemir među stanovništvom. Kao i u ostatku Banske Hrvatske, gradska vlast koja je bila u rukama gradonačelnika Nikole Jurića pozivala je na poštivanje reda. Uvele su se mnoge mjere. One su se odnosile na rad gostioničarskih objekata koji su mogli raditi do određenog vremena, zaključavanje vrata kuća, na okupljanje stanovnika na ulicama poslije osam sati navečer i slično.¹³⁴

Banovac ističe uvođenje nove uredbe o radu zabavišta i lokala do jedanaest navečer za sva zabavišta i lokale te gostionice i kavane do osam, kazališta do deset i jedanaest navečer. Osim spomenutih mjera, novine navode apel stanovnicima grada Petrinje da krenu štedjeti ogrjevno drvo i rasvjetni materijal.¹³⁵ Nadalje, napominje se ukidanje plesnih zabava u različite svrhe zbog ratnog stanja.¹³⁶

¹³² *Banovac*, br. 33., 17. kolovoza 1918.

¹³³ *Banovac*, br. 38., 21. rujna 1918.

¹³⁴ Golec, I., *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014.*, str. 180.-181.

¹³⁵ *Banovac*, br. 9., 24. veljače 1918

¹³⁶ *Banovac*, br. 4., 26. siječnja 1918.

Početak rata, kako prenosi podatak iz *Banovca* 1914., gradu je predstavljena prilika urbanističkog razvoja grada u vidu uređenja kupališta, groblja s mrtvačnicom te zarazne bolnice. Iako je ovaj prijedlog razmatran, u ratu nije realiziran.¹³⁷

S političkog aspekta novine su izvještavale o skorom kovanju novog srebrnog novca s likom kralja Karla, sprječavanju uvoza žita, manjku hrane i kruha te razmišljanja autora o poslijeratnom vremenu koje će biti obilježeno oslabljenom valutom. Gradsko poglavarstvo putem novina je molilo stanovništvo grada da uz nove mjere nastave održavati kulturu življenja te da čiste ispred svojih kućnih prilaza uz kazne i globe za one koje ne bi poštivali uredbe.¹³⁸ U narednom broju novine su prenijele vijesti o Velikom tjednu u župi sv. Lovre, kao i prometovanje brzojavima te najavu odredbe o skrbi za zapuštenu djecu. Shodno obavijesti o kovanju novca, Gradsko poglavarstvo je molilo građanstvo da predaju kovine u ratne svrhe do kraja travnja 1917. godine.¹³⁹

Početak travnja 1917. u članku „Hrvatski narode!“ autor ističe da hrvatski narod ne bi trebao gubiti vjeru o završetku rata; „Doći će novo proljeće“. Navode se posljedice rata na čovjeku, njegovu životu prije i poslije, kako je sve spalo na žene i djecu i sl. Na početku rubrike *Vijesnik* navodi se popis umrlih vojnika u Županijskoj bolnici te obavještenje kako će se unovačivati lihvari koji su više puta kažnjavani.¹⁴⁰ Sredinom travnja *Banovac* dodaje obavijest ususret gradskim izborima na kojima je pravo glasa bilo namijenjeno muškarcima od 24 godine na više. *Banovac* je, također, izvijestio o dokinuću rada Prijekog suda na području čitave Hrvatske i Slavonije, pa tako i onoga u gradu Petrinji osim kotarskih sudova te se najavljuje novi popis mogućih vojnika u službi. Također, pojašnjava se kako su žene bile obavezane raditi pola dana u polju kako bi i dalje dobivale državne potpore.¹⁴¹ Također, list prenosi kako je skupljen novac za društvo *Dobrotvor*. Osim toga, ističe se spremnost ratarskih škola i u Petrinji i Iloku da se primi tridesetak učenika za obuku ratara, voćara i vinogradara od 11 do 15 godina starosti.¹⁴² Početak svibnja 1917. donosi pad broja obrtnika i trgovaca te mišljenje autora da bi *narodna inteligencija* trebala posjećivati sela kako bi

¹³⁷ Golec, I., *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014.*, str. 181.-182.

¹³⁸ *Banovac*, br. 8., 17. veljače 1917.

¹³⁹ *Banovac*, br. 14., 31. ožujka 1917.

¹⁴⁰ *Banovac*, br. 15., 7. travnja 1917.

¹⁴¹ *Banovac*, br. 16., 14. travnja 1917.

¹⁴² *Banovac*, br. 18., 28. travnja 1917.

nagovorila mladiće na školovanje za zanat ili trgovinu kao se ne bi nastavila ekonomska stagnacija i manjak obrazovanih obrtnika i radnika.¹⁴³ Gradsko poglavarstvo je s gradonačelnikom najavilo javnu dražbu nekretnina petrinjske općine.¹⁴⁴ Novi broj *Banovca* donosi rezultat popisa građana i stoke u Petrinji. Izvor navodi da „(...) je nabrojeno 4.764 duša, od kojih su 2.743 ženske, a ostalo muškarci. Zenskih je više za 722 duše. Osim toga ima u gradu Petrinji 98 zarobljenika i 6 vojnika na dopustu, pa Petrinja ima na prehrani 4.876 stanovnika. Konja i ždrebadi ima 308, goveda i teladi 968, te svinja i prašćića 815.“¹⁴⁵ Broj je opisao i dijeljenje pomoći činovnicima, učiteljima, službenicima i drugima zbog ratnog stanja.¹⁴⁶

Naredni broj ističe kako slijede izbori u Hrvatskoj i Slavoniji po kotarima te kako će Petrinja birati devet zastupnika za Sabor. U proglasu je, na kraju broja Gradsko poglavarstvo zajedno s gradonačelnikom Jurićem pozivalo na sudjelovanje u novom ratnom zajmu.¹⁴⁷

Prvoprosinački broj novina prenio je informacije o sastanku gradske sjednice o važnim gospodarskim pitanjima te o ogrjevnom drvetu.¹⁴⁸ Novi broj, 8. prosinca kazuje kako bi narodna inteligencija trebala uputiti seljaka kako da uspije u gospodarskim poslovima i u uzgoju stoke. Ističe se učestalost krađa zbog kojeg se putem novina apelira da grad zaustavi nedozvoljene radnje. Nadalje, čitateljstvo se upozorava kako je veliki fokus na ratovanju, dok je liječenje od tuberkuloze uvelike na niskim granama u svim godinama rata. U nastavku se donosi obavijest o krađi šećera u gradskoj aprovizaciji te o kraju listovne cenzure diljem Hrvatske.¹⁴⁹

Nadalje se izvješćuje čitatelje o postojanju supružnika/obitelji, individualaca, članova gradskog poglavarstva koji su potpisnici VII. ratnog zajma s područja i okolice grada u članku „Kod Hrvatske eskomptne banke podružnica Petrinja“ u iznosu od 36 800 kruna.¹⁵⁰

¹⁴³ *Banovac*, br. 19., 5. svibnja 1917.

¹⁴⁴ *Banovac*, br. 23., 2. lipnja 1917.

¹⁴⁵ *Banovac*, br. 24., 9. lipnja 1917.

¹⁴⁶ *Banovac*, br. 24., 9. lipnja 1917.

¹⁴⁷ *Banovac*, br. 48., 24. studenog 1917.

¹⁴⁸ *Banovac*, br. 49., 1. prosinca 1917.

¹⁴⁹ *Banovac*, br. 50., 8. prosinca 1917.

¹⁵⁰ *Banovac*, br. 1., 5. siječnja 1918.

Članak pod nazivom „Petrinja i njezina budućnost.“ donosi novosti o izbornoj reformi koja je prodrmala hrvatsku politiku. Kako navode novine, Petrinja se našla između interesa grada i seljaka te nedostatka zastupnika u Saboru. List govori kako su neki Petrinjci neovlašteno uveli elektroničke naprave bez znanja gradske munjare. Najavljen je, putem novina, sastanak Gospodarske bratovštine u Petrinji na kojem se birao predsjednik i uređivao njezin rad.¹⁵¹ K tome, list se dotaknuo i skupljenog novca od gradske svadbe i kavane *Šiljković*.¹⁵² Članak „Izbor podnačelnika u Petrinji“ govori se o smjeni Đure Gavrilovića kojeg je u novom mandatu zamijenio Mijo Gönner, po zanimanju lončar. U nastavku novine navode održavanje skupštine Obrtno-radničkog društva u Petrinji koji će se održati u *Hrvatskom domu* kroz trinaest sljedova.¹⁵³

Proglas zanatlijama, tj. obrtnicima poručuje da sve daju što imaju kako bi se grad iz rata ponovno podigao kako bi kasnije imali od čega živjeti. Usprkos tome, širem puku se prenosi postojanje problema oko neodržavanja grada po čijim se nogostupima nalazi puno blata.¹⁵⁴ Novine prenose negodovanje stanovnika zbog preraspodjele gradskog zemljišta.¹⁵⁵

List ukazuje na ideju o osnivanju prosvjetnog kluba koji je po pisanju *Banovca* potreban kako bi se utro put ka prosperitetu društva te izbjeglo nezadovoljstvo i sveprisutno nisko socijalno i moralno stanje. Budući da je rat ugasio svekoliko napredovanje, list ukazuje kako društvo *Hrvatski radiša* radi na boljitku i opstanku hrvatske privrede, kulture i jezika.¹⁵⁶

Banovac prenosi navode kako će uskoro doći do promjena u gradskom aprovizijskom poslovanju koje uredništvo lista pozdravlja. List prenosi vijesti o nečistoći na ulicama grada, a stanovništvu se šalje apel da uređuje i čisti svoje kućne prilaze i jarke.¹⁵⁷ Izlazile su poruke čitateljima vezanim za izlaženje i neobjektivnost shvaćanja članaka koji se općenito nalaze u novinama. Ističe se veliko nezadovoljstvo

¹⁵¹ *Banovac*, br. 3., 19. siječnja 1918.

¹⁵² *Banovac*, br. 4., 26. siječnja 1918.

¹⁵³ *Banovac*, br. 9., 2. ožujka 1918.

¹⁵⁴ *Banovac*, br. 11., 16. ožujka 1918.

¹⁵⁵ *Banovac*, br. 21., 25. svibnja 1918.

¹⁵⁶ *Banovac*, br. 29., 20. srpnja 1918.

¹⁵⁷ *Banovac*, br. 32., 10. kolovoza 1918.

koje čitatelji ispoljavaju zbog određenih natpisa i članaka jer sve više dolazi do izražaja kako je bitno što se piše, a ne tko piše.¹⁵⁸

5.4. Informacije o sve višim cijenama

Vijest iz gradske aprovizacije ukazuje na podjelu šećera i kukuruza krajem siječnja 1917. te o skupoći običnog čaja za čiji se kilogram mora izdvojiti 36 kruna, dok se za najfiniji treba izdvojiti 60 kruna. Najavljuje se kako će i čaj postati široj masi luksuz. Također stoji poziv na kupoprodaju ogrjevnog drva bukve, jedan hvat-šezdeset kruna iz *Kotar šume*. Novine izvještavaju o mogućem poskupljenju duhana dok bi cipele mogle pojeftiniti, no to ostaje u ugarskoj ingerenciji. Nadalje, spominje se zabrana kupovine odijela zarobljenika, problem poskupljenja tiskarskog materijala kao i problem poderane odjeće kod djece u školama. Navedena je uredba o skorom uvođenju saharina umjesto sladora. Kako javljaju bečke novine, saharin će se koristiti poglavito u gostionicama i slastičarnicama.¹⁵⁹ Zbog ratnog zbivanja početkom ožujka 1917. *Banovac* ističe obavijesti iz Gradske aprovizacije da se najavljuje dijeljenje šećera i kukuruza te se opisuju skupoću namirnica koje su se prodavale na gradskom trgu. Krumpir je koštao dvadeset filira, *grah u litri* 1,80 kruna, a jaje 40-50 kruna. Također, u broju se izvještava kako su lihvarenje i kazne za njega dostigle vrhunac.¹⁶⁰

Kolumna *Vijesnik* prenosi raspored razdiobe šećera i kukuruza po petrinjskim ulicama s početkom od 16. travnja, od ponedjeljka do petka. Preraspodjela je bila namijenjena za svibanj i lipanj u količini od dva kilograma po čovjeku.¹⁶¹ Dana 28. travnja u *Banovcu* su predstavljene nove cijene mlijeka za litru, 1,20-1,40 kruna, dok su cijene odjeće porasle, najviše odijela za 300-500%.¹⁶² U nastavku su slijedile vijesti o podjeli šećera i kukuruza u periodu 14.-19. svibnja 1917. po ulicama. Novine su prenijele i vijesti o opskrbi stanovništva namirnicama čija je vrijednost jako velika,

¹⁵⁸ *Banovac*, br. 33., 17. kolovoza 1918.

¹⁵⁹ *Banovac*, br. 7., 10. veljače 1917.

¹⁶⁰ *Banovac*, br. 9., 3. ožujka 1917.

¹⁶¹ *Banovac*, br. 16., 14. travnja 1917.

¹⁶² *Banovac*, br. 18., 28. travnja 1917.

ponajviše zbog ciklusa dobave i prodaje krajnjem potrošaču.¹⁶³ Kronika *Narodna privreda* ističe manjak mesa, stoke i svekoliki pad stočarstva zbog kvalitete života. List izvještava kako je težina rata utjecala na porast cijena u gospodarskom sektoru, u svratištima, gostionicama i krčmama. Gradsko je poglavarstvo najavilo da neće dozvoljavati prekomjerne cijene te da će oni koji se protive tome biti javno prozvani u *Banovcu*.¹⁶⁴

Putem *Banovca* molilo se stanovništvo da nabavlja žito po mogućnosti unutar petrinjske općine.¹⁶⁵ Prvog rujna u rubrici *Vijesnik* donose se obavijesti o prodaji kave i nestašici salame te kako prodaja poštanskih biljega ide u korist ratne siročadi. Prvog rujna u rubrici *Vijesnik* donose se obavijesti o prodaji kave i nestašici salame te kako prodaja poštanskih biljega ide u korist ratne siročadi.¹⁶⁶ Čitatelji se obavještavaju o ograničavanju uporabe masti, a ukazuje se i na razbojništva na području Gline i okolice.¹⁶⁷

Također se prenose vijesti o kotiranju cijena u Petrinji, o prodaji konja na području grada.¹⁶⁸ Novine navode poskupljenje telefonskih pristojbi kao i pad cijena čokolade i čaja za 20 i 50 kruna.¹⁶⁹ Shodno tome, novine su izvijestile o maksimiziranju cijene kukuruzovine kao i o nestašici novca od dva filira. Zabilježen je pad cijena kod kupoprodaje kuća i u trgovini svilom.¹⁷⁰

Novine donose vijesti o dobrom urodu žitarica i obrađenosti polja. Bogatstvo uroda odredilo je nove smjernice preraspodjele žitarica na toliko važnu opskrbu Dalmacije te Bosne i Hercegovine čija su područja uvijek bila predodređena na ostatke ostataka ili ništavnost naspram drugih područja pod ingerencijom Beča.¹⁷¹ Iz bečkih vijesti se izdvaja povišena cijena mlijeka do 1,40 kruna za flaširano i dostavljeno mlijeko. S druge strane, autor novina prenosi vlastita razmišljanja te postavlja pitanje što bi stanovnici Beča rekli da su znali da je cijena mlijeka u Petrinji, na trgu unatrag par mjeseci bila dvije krune.¹⁷² Gradski trg kojeg su posjećivali ljudi iz različitih krajeva,

¹⁶³ *Banovac*, br. 20., 12. svibnja 1917.

¹⁶⁴ *Banovac*, br. 26., 23. lipnja 1917.

¹⁶⁵ *Banovac*, br. 35., 25. kolovoza 1917.

¹⁶⁶ *Banovac*, br. 36., 1. rujna 1917.

¹⁶⁷ *Banovac*, br. 44., 27. listopada 1917.

¹⁶⁸ *Banovac*, br. 46., 23. studenog 1918.

¹⁶⁹ *Banovac*, br. 2., 12. siječnja 1918.

¹⁷⁰ *Banovac*, br. 6., 9. veljače 1918.

¹⁷¹ *Banovac*, br. 20., 18. svibnja 1918.

¹⁷² *Banovac*, br. 21., 25. svibnja 1918.

najviše zbog kupoprodaje, odavao je negodovanje novopridošlica iz Zagreba i Primorja zbog nereda i skupoće cijena proizvoda u gradu.¹⁷³ Dana 8. lipnja u uvodnome dijelu novina pojašnjava se ekonomska i socijalna situacija koja je nemjerljivo pogodila trgovce i činovnike u gradu. Nadalje, ističe se kako nakon obavljene žetve treba pomoći gladnom narodu unutar Monarhije. Izuzev toga, list navodi kako od 15. lipnja 1918. kreću više cijene za poštanske pristojbe.¹⁷⁴ Osim poštanskih pristojba, slijede vijesti o poskupljenju blaga, vojničkom dopustu za zarobljenike i do dvanaest tjedana.¹⁷⁵ Naredni broj se odnosi se na poziv pučanstvu na prijavljivanje osmog ratnog zajma kod petrinjske podružnice Hrvatske eskomptne banke.¹⁷⁶ Broj poziva članove na sudjelovanje glavne skupštine Hrvatske štedovne i pripomoćne zadruge u Petrinji koja će se održati isti dan kako bi se uredilo novo vijeće.¹⁷⁷ Isto tako, *Banovac* je iznio popis sudionika koji daruju novac Odboru za siročad istarske djece u gradu.¹⁷⁸

Banovac prenosi navode kako će uskoro doći do promjena u gradskom aprovizijskom poslovanju koje uredništvo lista pozdravlja. Isti broj donosi vijesti iz činovničke organizacije kako će tvornica *Gavrilović* dijeliti putem aprovizacije kilograme sala po 21 krunu za kilogram za one koji *baš ništa nemaju*. Novine ukazuju na problem prosjačenja po kućama koje predvode većinom gladni Romi i vojnici te se moli petrinjska vlast da korigira ovaj problem. Drugi problem je po pisanju novina, mast koja se u velikoj mjeri dijeli činovnicima, i u nižoj mjeri gostioničarima koji uvelike pridonose u prehrani različitog broja ljudi.¹⁷⁹

Nadalje, vladina odredba je, kako navode novine, donijela uvođenje nemasna dva dana u tjednu te se zabranjuje utorkom i petkom prodavati meso u mesnicama. S takvom uredbom, novine ukazuju na negodovanje zbog vladine uredbe jer se u Petrinji utorkom odvija sajmeni dan čime bi se obrtnici takvom odlukom spriječili prodavati mesne prerađevine.¹⁸⁰

Na isti način rubrika *Narodno gospodarstvo* prenosi raspored o prodaji šećera, brašna i kave po petrinjskim ulicama s početkom od 16. rujna do 23. rujna tekuće

¹⁷³ *Banovac*, br. 22., 1. lipnja 1918.

¹⁷⁴ *Banovac*, br. 23., 8. lipnja 1918.

¹⁷⁵ *Banovac*, br. 24., 15. lipnja 1918.

¹⁷⁶ *Banovac*, br. 25., 22. lipnja 1918.

¹⁷⁷ *Banovac*, br. 26., 29. lipnja 1918.

¹⁷⁸ *Banovac*, br. 28. 13. srpnja 1918.

¹⁷⁹ *Banovac*, br. 33., 17. kolovoza 1918.

¹⁸⁰ *Banovac*, br. 35., 31. kolovoza 1918.

godine. Članak navodi kako je cijena *sladora* 2,70 kruna za kilogram. Kava se besplatno dijeli po 10 dkg, a po kili iznosi šest kruna, dok brašno, ovisno o vrsti kotira od jedne do četiri krune za kilogram.¹⁸¹ Usprkos prodaji i besplatnom dijeljenju živežnih namirnica i kave, novine su zabilježile manjak masti u gradu i sve veću lihvu u gradu.¹⁸²

5.5. Vojska i poznati vojnici

Petrinja je bila poznato vojno sjedište, ali Petrinjci nisu imali svoju vojnu postrojbu, već su sudjelovali u 42. pješačkoj diviziji, 11., 25., 26. i 27. pukovniji u kojima su po podacima stradavali vojnici iz gradskog kotara i okolnih sela. Nadalje, stradalih je bilo u 31. lovačkom bataljunu te u 66. i 96. pješačkoj pukovniji. Najveći broj poginulih vojnika je bilo u posljednjoj, 96. pješačkoj pukovniji, trideset i šest imena, čiji se broj povećavao do kraja rata na različitim bojištima Austro-Ugarske Monarhije.¹⁸³

Ratno stanje je uvelo obvezno mobiliziranje vojnika od kojih je više od trideset poginulo od jeseni 1914. do početka 1915. godine. Među poginulima bili su poznati gradski kulturnjaci, učitelji i glazbeni stručnjaci. Neki od njih su bili Andrija Zagorac i Stjepan Ivičić. Neznatni broj petrinjskih vojnika se iskazao u ratu napredujući u vojnim činovima.¹⁸⁴

Jedno od poznatijih vojnih lica, koje je poteklo iz Petrinje je bio Ivan plemeniti Schwarz od Petrinje. Kao vojnik dosegnuo je čin pukovnika 1. ožujka 1915. godine. Prije te titule, obnašao je ulogu stožerskog časnika u Zemunu. Nadalje, 1916. godine vodio je zapovjedništvo oružništva kraljevske vojske. Godine 1918. postao je generalmajor, a nakon pada Austro-Ugarske počinio je samoubojstvo. Osim njega, poznati vojnik koji je živio u Petrinji je bio dočasnik Blagoje Martinović koji je sudjelovao u borbama protiv Srbije, zatim u Galiciji protiv Rusije. Na Sočkom bojištu je zarobljen, a iz zarobljeništva je izašao 1920. godine.¹⁸⁵ „Primjerice, (...) potpukovnik Emil pl.

¹⁸¹ *Banovac*, br. 37., 14. rujna 1918.

¹⁸² *Banovac*, br. 39., 12. listopada 1918.

¹⁸³ Bernić, D., *Petrinja i Petrinjci u Velikom ratu : katalog izložbe : [Galerija Krsto Hegedušić, siječanj/veljača 2020.]*, str. 34.

¹⁸⁴ Golec, I., *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014.*, str. 182.

¹⁸⁵ N. dj., str. 41.-43.

Bugarin zapovjednik jedne topničke divizije bio je ne samo prvi Petrinjac nego i prvi Hrvat koji je već u rujnu 1914. dobio visoko carsko odličje.¹⁸⁶ U ratu, među Petrinjcima nalazila se i vojnkinja, Petrinjka Štefa Falica, rođena Šibenčanka. Njezin ulazak u rat nije bio puka slučajnost i odvažnost. Štefica se na rat odlučila zbog mobilizacije supruga od kojeg se nije htjela odvajati. Njezin suprug koji je bio rođeni Petrinjac, radio je kao bolničar u Sisku, a kao član vojske sudjelovao je u borbama protiv Srbije. Njegova supruga Štefica započela je raditi također u sisačkoj bolnici iz koje je otišla u rat protiv Srbije. U borbama u Srbiji, ona i suprug su bili zarobljeni, no Štefica se uspjela izvući. Ivan Falica završio je u izgnanstvu na Sardiniji u kojem je umro, a Štefica koja se izvukla, odlikovana je u stupanj desetnice te je bila odlikovana Željeznim križem. Zatim je ponovno radila u bolničkom sustavu koji je ubrzo napustila te se upustila u borbe u Galiciji. Izvor navodi kako se nakon rata vratila u rodni Šibenik u kojem je umrla sedamdesetih godina prošlog stoljeća.¹⁸⁷

Broj dodaje popis petnaestak poginulih vojnika s petrinjskog kraja za veljaču 1917. godine.¹⁸⁸ Nadalje, u nastavku se navodi popis devetnaest preminulih vojnika u Rezervnoj bolnici. Javlja se informacija o mogućim napadima na grad *aeroplanima*. Obavijesti o napadu na grad ukazivali su se parnom zviždaljkom s tvornice *Gavrilović*, zvonjavom crkve, a uporaba vatre naglašavala se trubljenjem, prenosio je novinski oglas.¹⁸⁹ U članku kolumne *Vijesnik* je zapisana vijest o podizanju spomen ploče u Mečenčanima zapovjedniku Borojeviću.¹⁹⁰

5.6. Školstvo

Izvođenje nastave u školi u Petrinji nije išlo u korak s ratnim stanjem. Školske su prostorije bile na raspolaganju u vojsci. Učitelji su se pozivali u civilnu vojnu službu,

¹⁸⁶ N. dj., str. 32.

¹⁸⁷ N. dj., str. 45.-46.

¹⁸⁸ *Banovac*, br. 9., 3. ožujka 1917.

¹⁸⁹ *Banovac*, br. 19., 5. svibnja 1917.

¹⁹⁰ *Banovac*, br. 44., 27. listopada 1917.

a u školi je djelovala i vojna bolnica.¹⁹¹ Stoga, nastava je krenula „tek sredinom prosinca 1914. u Jelačićevoj vojarni.“¹⁹²

Novine su navodile i vijesti o školstvu, odnosno o dvjestotinjak đaka koji pohađaju kraljevsku malu realnu gimnaziju.¹⁹³ Novine 10. veljače 1917. pozivale su stanovništvo, tj. roditelje da šalju djecu u školu.¹⁹⁴ Nadalje, što se tiče obrazovanja, novine ukazuju na predavanje samo najosnovnijeg gradiva u školama.¹⁹⁵ *Vijesnik* ističe kako će učiteljska škola i *mala realka* i dalje ostati u vojne svrhe. Odjel za bogoštovlje i nastavu upućuje da mladež što više sudjeluje u potpisivanju ratnog zajma.¹⁹⁶ Osim toga, prenosi se želja da se mala realna gimnazija pretvori u kraljevsku veliku realnu gimnaziju kada to uvjeti budu dopuštali.¹⁹⁷ U rubrici *Vijesnik* prenose se zahvale profesoru Dragutinu Eregi koji je dao svoj doprinos petrinjskom školstvu u učiteljskoj školi. Opisuje se nedostatak učitelja pedagogije koji je prijeko potreban u učiteljskoj školi.¹⁹⁸ Pred sam kraj rata uvjetovano je stvaranje realne gimnazije s osam razreda, kao postojeće diljem Hrvatske, što se tek ostvarilo 1921. godine.¹⁹⁹ List *Banovac* prenosi službeno otvaranje 5. razreda *male realke* koje se dugo očekivalo.²⁰⁰ U novome broju čitateljstvo se izvještava o osnutku *više realke* za mladiće i djevojke s odjelom za francuski i latinski jezik.²⁰¹

Prvi rujanski broj 1918. počinje s člankom „Naše školske prilike“ koji pojašnjava kako školsko obrazovanje u ratna vremena nije izgubilo svoje svojstvo. Kako prenose novine, hrvatsko školstvo je tražilo bitne reforme zbog velikih nedostataka koji ne zadovoljavaju potrebe naroda. Među glavnim problemima je, navode novine, na prostoru grada manjak prostorija, jer se školstvo odvija u pučkoj školi u koju su također smještene i učiteljska škola i *realka*. Stoga, novine pojašnjavaju kako je jedna zgrada izvan svojih mogućnosti da osigura kvalitetan obrazovni proces i potrebnu higijenu zbog prevelikog broja učenika na jednom mjestu. Značaj se daje na mogućnost

¹⁹¹ Vukelić, A., *150 godina Srednje škole Petrinja: 1860. – 2010.*, Srednja škola Petrinja, Petrinja, 2010., str. 8.

¹⁹² N. dj., str. 8.

¹⁹³ *Banovac*, br. 6., 3. veljače 1917.

¹⁹⁴ *Banovac*, br. 7., 10. veljače 1917.

¹⁹⁵ *Banovac*, br. 44., 27. listopada 1917.

¹⁹⁶ *Banovac*, br. 49., 1. prosinca 1917.

¹⁹⁷ *Banovac*, br. 3., 19. siječnja 1918.

¹⁹⁸ *Banovac*, br. 9., 2. ožujka 1918.

¹⁹⁹ Vukelić, A., *150 godina Srednje škole Petrinja: 1860. – 2010.*, str. 8.-9.

²⁰⁰ *Banovac*, br. 34., 24. kolovoza 1918.

²⁰¹ *Banovac*, br. 35., 31. kolovoza 1918.

obolijevanja velikog broja učenika od tuberkuloze zbog malih učionica koje bi trebalo češće prozračivati, omogućiti bolji i prihvatljiviji tjelesni odgoj. Ukazuje se kako bi pri obolijevanju djece i mladih od tuberkuloze i drugih bolesti na plućima, osim nesnosnog smrada i prašine u učionicama, mogu utjecati i slaba prehrana i boravak u vlažnim i slabo osvijetljenim stanovima u kojima mladi učenici žive. U nastavku, novine govore kako je prostor učiteljske škole, u koju je bila smještena vojna bolnica, prazna, neiskorištena i oštećena, ali ipak potrebna za rad i prihvatljivo održavanje nastave. Navodi se kako je glavni krivac za „nered“ u školstvu i pristupu, grad koji ne radi svoj posao usprkos sredstvima kojima raspolaže. Čitateljstvu se pojašnjava u rubrici *Vijesnik* kako bi trebali dopustiti mladima druženje, da školske ustanove uvelike trebaju utjecati na poboljšani odgoj, usmjeriti mlade, ali im usprkos svemu dati oduška u uživanju i druženju na njima prihvatljiv način. Banskim odredbom, učiteljima i učiteljicama se dijelila pripomoć za tekuću godinu.²⁰² U novom broju list donosi odluku gradskog odbora da seoske pučke škole u petrinjskoj oblasti dobiju besplatne udžbenike i druga sredstva za pohađanje nastave.²⁰³

5.7. Humanitarne akcije i dobrotvorna djelatnost prihvata siročadi

U svibnju 1914. održan je koncert pjevačkog i tamburaškog sastava *Mladost* iz Zagreba u prostoru Hrvatskog doma kojem su se pridružili članovi petrinjskog Hrvatskog pjevačkog društva *Slavulj*. Nadalje, nakon koncerta društva *Mladost*, Petrinjci su se spremali za četrdesetu godišnjicu društva *Podravec* iz Koprivnice koja je najavljena za lipanj iste godine. Također, pjevači *Slavulja* trebali su prisustvovati dvadeset i petoj godišnjici osnutka pjevačkog društva *Zagorac* u Krapini. Budući da je pjevačko društvo *Slavulj* radilo na proslavi svoje obljetnice, tiskale su se pozivnice za razna društva u zemlji, osiguravao se smještaj za goste i društva, no Sarajevski atentat je zaustavio sve. Nakon atentata, privremeno je stao rad svega, pa tako i Društva *Slavulj* na dan obljetnice Velike Gospe. Početak rata bio je veliki udar na samo

²⁰² *Banovac*, br. 36., 7. rujna 1918.

²⁰³ *Banovac*, br. 46., 23. studenog 1918.

pjevačko društvo jer ga je napustio veliki broj pjevača i zborovođa Stjepan Ivičić zbog sustava mobilizacije. No, odlaskom dijela pjevača, rad Hrvatskog pjevačkog društva tu nije stao. Nemobilizirani članovi *Slavulja* nastavili su s radom, ali u uskom krugu. HPD *Slavulj* bilo je aktivno za vrijeme dobrotvornih koncerata koji su održavani pod vodstvom Crvenog križa ili za proslavu carevog rođendana. Prvi koncert humanitarnog karaktera održan je u prosincu 1914. u prostoru Hrvatskog doma. Koncert povodom rođendana cara Franje Josipa održan je 18. kolovoza 1915. s raznovrsnim programom.²⁰⁴

Društvo Crvenog križa u Petrinji se brinulo o siromašnim obiteljima mobiliziranih vojnika koji su bili ranjeni ili umrli. Svoj milodar stanovnici grada su, kako je već navedeno, mogli dati putem organiziranih priredbi, kao što su bili koncerti i predstave.²⁰⁵

Od gradskih koncerata za ratnu siročad i obitelji ratnika spominje se koncert 20. siječnja 1917. u novinama *Banovac* u Hrvatskom domu za sirotinju jer se za nju predviđa veliki broj u budućnosti.²⁰⁶ Jedan od najavljenih koncerata petrinjske mladeži za ratnu siročad hrvatskih pukovnika održan je pod geslom *liječenje rana od rata*.²⁰⁷ od kojeg je skupljena pomoći za siročad u iznosu od 1201,70 kruna.²⁰⁸

Dobrotvorni koncerti su se nizali te su novine izvijestile građanstvo o koncertu *Tkalčić-Gruss* u Hrvatskom domu u korist siročadi domaće 96. pukovnije na bojištu s programom u pet sljedova te obavijest o cijenama u rasponu od jedne do pet kruna za ulazak na koncert.²⁰⁹ Dana 24. veljače 1917. novine su izvijestile o uspjehu koncerta *Tkalčić-Gruss* u gradu te se pozivalo stanovništvo na sudjelovanje u milodaru za Crveni križ koji se skupljao u gostionici Ivana Severa.²¹⁰

Osim spomenutog koncerta, u članku „Za siromašne obitelji petrinjskih ratnika“ navodi se skupljeni novac koji je namijenjen podjeli siromašnijim obiteljima hrvatskih ratnika.²¹¹ Dobrotvorstvo i akcije su se u ratu često ponavljale. Tako je *Banovac*

²⁰⁴ Golec, I., *Hrvatsko pjevačko društvo "Slavulj" Petrinja : (1864.-2004.)*, Matica hrvatska, Ogranak, HPD „Slavulj“, Petrinja, 2004., str. 176.-180.

²⁰⁵ Golec, I., *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014.*, str. 182.

²⁰⁶ *Banovac*, br. 3, 13. siječnja 1917.

²⁰⁷ *Banovac*, br. 4, 20. siječnja 1917.

²⁰⁸ *Banovac*, br. 5, 27. siječnja 1917.

²⁰⁹ *Banovac*, br. 8, 17. veljače 1917.

²¹⁰ *Banovac*, br. 9, 24. veljače 1917.

²¹¹ *Banovac*, br. 10, 3. ožujka 1917.

izvijestio u rubrici *Vijesnik* o donaciji tvornice *Gavrilović* u iznosu od 10.000 kruna banu Skerleczu za hrvatsku pukovniciju i obitelji ratnika.²¹²

Ponukana lošim ratnim stanjem, pokrenuta je akcija pomoći pod nazivom *Dan ratne siročadi* u Banskoj Hrvatskoj za koju nije manjkalo apela i poziva na dobročinstvo i buđenje svijesti i ljudskosti među stanovnicima kako bi se u što većoj mjeri pomoglo siročadi koja je predstavljala najranjiviji sloj.²¹³ Nakon održanog dana siročadi, skupljena sredstva za siročad bila su u visini od 1500 kruna, a gradonačelnik Petrinje je putem novina progovorio o inicijativi i želji otvaranja zaklade za ratnu siročad, što bi stanovništvo u cijelosti trebalo poduprijeti.²¹⁴

Novine su ponovno izvijestile o skupljenom milodaru za ratnu siročad, ovaj puta od pedeset i dvije krune koji je skupljen u gostionici Đure Petračića.²¹⁵ kao i preporukama štednje čarapa i cipela te najavile novi koncert za siročad na blagdan Duhova, 27. svibnja.²¹⁶ Za 2. lipnja 1917. najavljivala se proslava Dječjega dana 3. lipnja za siromašnu djecu diljem zemlje kao i zabava školske djece u Hrvatskom domu, a novine su pozivale građane na program. U članku „Hrvatski rode“ daje se na znanje da je nastupila treća godina rata koja je prožeta gubicima očeva, muževa i sinova. Putem novina, stanovništvo se pozivalo na predaju vunениh zaliha te se naglašavao proglas o dobrotvornom milodaru Petrinjaca za upisivanje novca za razne zajmove u svrhu naprednog djelovanja vojske.²¹⁷ U novom broju *Banovac* govori o uspjehu *Dječjeg dana* koji je potekao iz humanitarnog djelovanja petrinjskih prosvjetara koji su osmislili pjevački i plesni program koji je dočekan velikim ovacijama i u konačnici velikim uspjehom o čemu govori skupljeni novac od 936.17. kruna. Članak „Madjarska grofica o madjarskom društvu“ donosi govor grofice Vay na glavnoj skupštini lige za zaštitu djece kako postoji oprečno mišljenje na smisao ratovanja i za slanje vojnika u rat te kako brojka od dvanaest tisuća napuštene i gladne djece u Budimpešti ukazuje o nekorektnim postupcima ratovanja i bogatog stanovništva koje se koristi ratnom

²¹² *Banovac*, br. 12., 17. ožujka 1917.

²¹³ *Banovac*, br. 17., 21. travnja 1917.

²¹⁴ *Banovac*, br. 19., 5. svibnja 1917.

²¹⁵ *Banovac*, br. 21., 19. svibnja 1917.

²¹⁶ *Banovac*, br. 22., 26. svibnja 1917.

²¹⁷ *Banovac*, br. 23., 2. lipnja 1917.

situacijom priređujući zabave bez empatije prema okolici i situaciji u kojoj se Ugarska nalazi.²¹⁸

Početak kolovoza 1917. u kronici *Vijesnik* najavljuje se koncert za invalide i ratnu siročad koji će se održati 11. kolovoza kroz tri programske jedinice Hrvatskog zemaljskog kazališta iz Zagreba,²¹⁹ dok rubrika *Narodna zaštita* donosi kako se u opskrbi invalida i siročadi istakla Petrinja kroz svoj humanitarni rad.²²⁰ Novine su izvijestile o namještenju siročadi u Petrinji²²¹, a u rubrici *Vijesnik* čitateljima se govori o dolasku dvadeset i osam sirote djece, dok prijepis vijesti iz *Jutarnjeg lista* donosi obavijesti o mogućem osnivanju odsjeka za socijalnu skrb.²²² Čitateljima se daje do znanja kako je u prihvat primljeno tri tisuće siročadi na području Hrvatske i Slavonije,²²³ a krajem prosinca ukazalo se na to kako se očekuje četiri tisuće djece na prihvatu.²²⁴ Novine su ukazale kako je za petrinjsko Martinje skupljeno 36 kruna u gostionici *Štajcer* za potrebe siročadi.²²⁵ Osim navedenih vijesti spominje se dolazak i iščekivanje dana sv. Nikole koji bi trebao proći u skupljanju milodara za siromašnu djecu.²²⁶

U početnom broju 1918. novine su prenijele vijesti o skupljenom milodaru, ovaj put za obitelj preminulog branitelja Ivana Matanovića u članku „Za siročad u ratu palog Petrinjca.“, a rubrika *Vijesnik* je u članku „Mijena žiteljstva župe Petrinje u god. 1917.“ prenijela vijesti o preminulih 178 mještana grada, muškaraca, 126, među kojima 84 vojnika i žena, 52. U nastavku se ukazuje kako je 1917. rođeno 72 djece, dok je umrlo 106 stanovnika više nego ih je rođeno promatrane godine.²²⁷ Novine su prenijele kako se novac skupljao i za siročad palog vojnika Matanovića od većeg broja individua s gradskog područja kojima se zahvaljuje i prenosi kako se skupljeni novac utrošio na kupovinu potrebnih živežnih namirnica. Članak „Za ratnu siročad palih petrinjskih junaka“ ukazuje na skupljeni dobrotvorni novac kod građana Petrinje u iznosu od 200 kruna kao nastavak humanitarne aktivnosti građana.²²⁸ U nastavku vijesti o siročadi i prihvatu nije manjkalo tako članak „U Hrvatskoj na prehrani preko 6027 djece“ ističe

²¹⁸ *Banovac*, br. 24., 9. lipnja 1917.

²¹⁹ *Banovac*, br. 32., 4. kolovoza 1917.

²²⁰ *Banovac*, br. 35., 25. kolovoza 1917.

²²¹ *Banovac*, br. 37., 8. rujna 1917.

²²² *Banovac*, br. 38., 15. rujna 1917.

²²³ *Banovac*, br. 45., 3. studenog 1917.

²²⁴ *Banovac*, br. 53., 29. prosinca 1917.

²²⁵ *Banovac*, br. 47., 17. studenog 1917.

²²⁶ *Banovac*, br. 49., 1. prosinca 1917.

²²⁷ *Banovac*, br. 1., 5. siječnja 1918.

²²⁸ *Banovac*, br. 2., 12. siječnja 1918.

kako je u prihvatnim obiteljima 3759 katoličke djece, 1909 pravoslavne i 120 muslimanske djece. Ističe se kako još postoji slobodnih mjesta za njih oko tri tisuće. Osim u Hrvatskoj, djeca su smješšana u obitelji u Bačkoj i Banatu.²²⁹ Kroz neke od novijih vijesti, koje su se također ticale djece i obiteljskih prihvata, čitateljstvo se izvijestilo kako je Petrinja spremna primiti istarsku ili dalmatinsku djecu na prihvat koji se nikako nije pokrenuo već duži period. No, ipak, u članku „Prehrana siromašne djece na putu iz Bosne u naše krajeve“ govori se kako je za siromašnu djecu skupljen novac za prihvat u Sunji koji je poklanjan od velikog dijela ljudi iz grada Petrinje.²³⁰ „Međutim sve do ožujka 1918. Petrinjci nisu imali djecu na zbrinjavanju, jer je Središnjica zaključila da su dvije vojne bolnice dosta veliki teret za Petrinje. Vrlo mnogo je skupljeno i na dječji dan krajem lipnja, kada su gledaoci koncerta preplaćivali karte, a učiteljice su vrlo predano sakupljale novac od petrinjske elite.“²³¹

Vijesti o dugoočekivanom dolasku djece iz Istre popraćene su poticajnom notom čitateljstvu kako djecu treba dobro odgajati i hraniti. Članak „Djeca iz Istre u Petrinji“ objašnjava kako su djeca stigla u grad u pratnji Zlate Kovačević i Đure Basaričeka, nakon čega su pregledana kod liječnika i nahranjena mogla otići u hraniteljske obitelji kod rodoljuba koji su iskazali želju da takvu djecu prime u svoje domaćinstvo.²³² Članak „Naša dužnost“ iznosi kako je u Petrinju dospjelo dvadeset i osmero djece na prihvat. Putem novina prikazuje se javno razmišljanje kako je bilo majkama iz Istre rastati se od djece, no ipak se čitateljstvo pita je li ljudskost zakazala ili još uvijek postoji. Nadalje, čitateljima i hraniteljima se govori kako će djecu na prihvat obilaziti Odbor te da ih treba slati u školu i ne iskorištavati ih, ali da im se dopusti rad koji mogu podnijeti po svojoj dobi. Također, građanstvo se pozivalo da sudjeluje u darivanju novca, odjeće i obuće te starih knjiga za školu. Isti je broj naveo kako su djeca raspoređena većinom kod gradskih činovnika, zatim kod obrtnika i poljoprivrednika te trgovaca. Izvještava se da treba prijaviti pritužbe predsjedniku odbora te kako kolaju vijesti kako je dvoje djece otišlo od svojih hranitelja.²³³ Za djecu u prihvat tražio se smještaj ovisno o prilikama dobrotvora koji je bio u prilici prihvatiti i hraniti djecu u vlastitoj stambenoj jedinici,

²²⁹ *Banovac*, br. 9., 2. ožujka 1918.

²³⁰ *Banovac*, br. 10., 9. ožujka 1918.

²³¹ Kolar-Dimitrijević, M., „Petrinjci i briga za istarsku djecu za vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: Salopek, D. (ur), *Petrinjski zbornik: za povijest i obnovu zavičaja*, Matica hrvatska u Petrinji, Petrinja, 1998., str. 77.

²³² *Banovac*, br. 12., 23. ožujka 1918.

²³³ *Banovac*, br. 13., 30. ožujka 1918.

besplatno ju hraniti ili priložiti novac za stanovanje djece. Sustav obrazovanja za djecu na prihvatu nije izostao, ona su polazila školu, a oni koju su školovanje priveli kraju, učili su domaćinske poslove uz pomoć svojih hranitelja.²³⁴

U travnju 1918. novine su prenijele da je dogovoren dan ratne siročadi za 21. travnja na kojem će se ponovno skupljati novac²³⁵, dok se 20. travnja apeliralo na stanovništvo u članku „Sugradjani : Darujte za istarsku siročad.“ Nadalje, u narednom broju, novine su prenijele kako će grad obilaziti mlade gospođice koje će implicirati za trajne novčane milodare kod stanovnika pri čemu se pozivalo građanstvo da u velikoj mjeri sudjeluje u aktivnosti kako bi se pomogao i olakšao život maloj djeci.²³⁶ Izuzev pomoći i prihvata, novine prenose vijesti kako neka djeca rado prelaze kod drugih hranitelja bez javljanja glavnom odboru što se ne odobrava. Usprkos svemu, skupljanje milodara u novcu, odjeći i obući se nastavilo, pa list otkriva veliki broj individua koji je sudjelovao u prikupljanju milodara i u kojem iznosu.²³⁷ Novine u članku „Odbor za skrb istarske djece“ navode kako se za istarsku djecu neće biti kupovana obuća do rujna jer nastupa ljeto. Najavljuju se posjeti starijih gospođa na kućnim adresama koje bi skupljale stara odijela koja bi se prenamijenila u manja dječja odijela. U istom članku se navodi kako su izabrane Ivka Jušek, Irena Longhino, Sofija Stipetić, Ivka Vragović i Irma Jurić. Nadalje, stanovništvo se pozivalo na upisivanje mjesečnih prinosa za istarsku siročad kod spomenutih uličnih nadgledateljica i drugih gradskih individua kako bi vršile nadzor nad istarskom djecom u gradu. Broj navodi kako su liječnici Rudolf Herceg i Radoslav Čubelić na raspolaganju u slučaju razboljenja istarske siročadi u hraniteljskim obiteljima te da će svoje usluge vršiti posve besplatno.²³⁸ U narednom broju vijesti ukazuju na kontinuirani rad i dobročinstvo skupljanja novca za siročad i prilike šivanja neophodnog rublja.²³⁹

Humanitarni rad nije posustajao, tako novine prenose članak „Dječji dan i blagdan“, a čitateljima se pojašnjava kako će biti provedeno skupljanje milodara za sirotu djecu te se najavljuje zabava u gradskom svratištu 2. lipnja. U rubrici *Vijesnik*

²³⁴ Kolar-Dimitrijević, M., „Petrinjci i briga za istarsku djecu za vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: Salopek, D. (ur), *Petrinjski zbornik: za povijest i obnovu zavičaja*, str. 78.

²³⁵ *Banovac*, br. 14., 6. travnja 1918.

²³⁶ *Banovac*, br. 16., 20. travnja 1918.

²³⁷ *Banovac*, br. 18., 4. svibnja 1918.

²³⁸ *Banovac*, br. 19. 11. svibnja 1918.

²³⁹ *Banovac*, br. 20., 18. svibnja 1918.

navodi se niz osoba koje su pomogle siročadi darivanjem odijela.²⁴⁰ Rubrika *Vjesnik* u članku „Ljudi milosrdna srca“ prenosi kako je u Petrinju pristiglo jedno siroče iz Dalmacije te se putem novina pozivaju građani kako bi prihvatili siroče u svoju obitelj.²⁴¹ U rubrici *Vjesnik* posvećen je članak „Darovi.“ nekolicini stanovnika koji su pomogli novčanim iznosom od 102 kune za uzdržavanje istarske djece.²⁴² U proglasu Slovincima, Hrvatima i Srbima ukazuje se kako uskoro stiže 5. srpnja kao Narodni blagdan koji će biti u znaku prikupljanja pomoći za najpotrebitiju i najgladniju siročad, a građanstvo se ponovno pozivalo da u što većem broju sudjeluje u pomoći.²⁴³ Prvim danom srpnja novine u rubrici *Vjesnik* najavljuju koncert i pučku svečanost u čast poginulih ratnika za dan 14. srpnja 1918. godine.²⁴⁴ Nadalje, iznosi se popis sudionika koji daruju novac Odboru za siročad istarske djece u gradu.²⁴⁵ Članak „Hrvatski Radiša.“ ukazuje na zadaću društva kroz pronalazak posla dječacima i siročadi u obrtima i zanatima. Apelom društvu na zajedništvo, pozvalo se i stanovništvo na humanitarni korak spašavanja hrvatske djece od gladi skupljanjem novčanih sredstava, odjeće, obuće i dr.²⁴⁶ „(...) za siromašnu djecu, koja se nemaju čime odpremiti u zanat, prima se najvećom zahvalnošću: 'Hrvatski Radiša' u Zagrebu, Gundulićeva ulica 11 (Telefon 15-80).“²⁴⁷ Ističu se obavijesti o sakupljenom novcu za vrijeme Narodnog blagdana koji doseže brojku od 43,3 tisuće kruna.²⁴⁸

Članak „Pridolazak djece u mjesecu srpnju“ govori kako je na prehrani u Hrvatskoj i Slavoniji 762 djece, mahom iz okolice Trsta, njih preko dvjesto. Veliki broj djece je bio stigao iz Istre i Dalmacije, dok je najmanje stiglo iz Bosne. Po navođenju novina, u obiteljskim prihvataima se nalazi šesnaest tisuća djece od kojih najveći broj od 12.370 dolazi iz Bosne i Hercegovine. Novine prenose kako se osamdesetak djece vratilo kući u Bosnu i Hercegovinu zbog popravljenih aprovizacijskih prilika. Manji broj djece se vratio i u Dalmaciju, Istru i Sloveniju. Članak „Strašne brojke“ govori čitateljstvu kako je u Bosni i Hercegovini umrlo 163.000 djece mlađe od deset godina u zadnje dvije godine ratovanja.²⁴⁹ U sljedećem broju novine iznose vijest o dobro

²⁴⁰ *Banovac*, br. 22., 1. lipnja 1918.

²⁴¹ *Banovac*, br. 24., 15. lipnja 1918.

²⁴² *Banovac*, br. 25. 22. lipnja 1918.

²⁴³ *Banovac*, br. 26., 29. lipnja 1918.

²⁴⁴ *Banovac*, br. 27., 6. srpnja 1918.

²⁴⁵ *Banovac*, br. 28., 13. srpnja 1918.

²⁴⁶ *Banovac*, br. 29., 20. srpnja 1918.

²⁴⁷ *Banovac*, br. 29., 20. srpnja 1918.

²⁴⁸ *Banovac*, br. 29., 20. srpnja 1918.

²⁴⁹ *Banovac*, br. 33., 17. kolovoza 1918.

održanoj pučkoj zabavi koja je za ratnu siročad 15. kolovoza uspjela skupiti 10.000 kruna.²⁵⁰ Koncem kolovoza, na prihvatu se po novinskim saznanjima nalazilo 17.000 siročadi iz južnih krajeva.²⁵¹ U kontinuitetu, čitatelji se izvješćuju kroz rubriku *Vijesnik* o građanskom nezadovoljstvu koje se ispoljava zbog neiskorištenog milodara koji je u velikoj količini skupljen za ratnu siročad koja je ostala neradom Odbora uvelike zakinuta. Ponovno se prenose vijesti o dolasku djece na prihvati iz kolovoza 1918. godine. Novine ističu kako je sada na prihvatu u raznim krajevima Hrvatske i Slavonije na čuvanju preko šesnaest tisuća djece.²⁵² Početkom prosinca 1918. izvor navodi kako je došlo do egzodusa činovnika iz grada koji su u velikoj mjeri pomagali djecu iz Istre te problema u Središnjem odboru njihovih članova što je uvjetovalo veliki sraz u brizi i uzdržavanju istarske djece na prihvati koja su ovisila o njihovu radu. Usprkos problemima Središnjeg odbora, djeca nisu do kraja ostala zakinuta, javili su se milodari. Zabilježen je milodar građanke Elze Brigljević u iznosu od dvadeset kruna za gladnu istarsku djecu.²⁵³

U novinama je popraćena obavijest o koncertu za invalidsku zakladu koji će se održati 13. listopada 1918. za 96. karlovačku pješačku pukovnicu, kao i poziv stanovnicima Petrinje na besplatni alfabetski tečaj na kojem bi se poučavalo nepismeno stanovništvo.²⁵⁴

S obzirom na to da je u ratnim godinama 1916.-1918. veliki dio članova *Slavulja* bio na bojišnici, ostatak je bio rasut po različitim pjevačkim skupinama koje su sudjelovale na raznim humanitarnim manifestacijama, a jedna od njih je bila pomoć *Hrvatskim invalidima*. Kraj Prvog svjetskog rata dokinuo je nekontinuirani rad *Slavulja*, iako ponovno pokretanje društva nije išlo lako zbog ratnih čimbenika i posljedica koje je društvo pretrpjelo.²⁵⁵

Osim spomenutog HPD-a *Slavulj* u gradu je bila poznata i Gradska limena glazba, ali pod nazivom Gradska-vatrogasna glazba. Ona je posebice ugađala građanima u prostoru petrinjskog Svrtišta i na raznim plesovima. Prvi svjetski rat je

²⁵⁰ Banovac, br. 34., 24. kolovoza 1918.

²⁵¹ Banovac, br. 35., 31. kolovoza 1918.

²⁵² Banovac, br. 37., 14. rujna 1918.

²⁵³ Kolar-Dimitrijević, M., „Petrinjski i briga za istarsku djecu za vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: Salopek, D. (ur), *Petrinjski zbornik: za povijest i obnovu zavičaja*, str. 88.

²⁵⁴ Banovac, br. 39., 12. listopada 1918.

²⁵⁵ Golec, I., *Hrvatsko pjevačko društvo "Slavulj" Petrinja : (1864.-2004.)*, str. 181.-184.

prekinuo i rad ovog sastava zbog sveopće mobilizacije. Gradsko zastupništvo je donijelo odluku 28. kolovoza 1914. o raspuštanju *glazbe* do daljnega uz ratne isplate pomoći obiteljima mobiliziranih vojnika. Raspuštena *glazba* pod vodstvom kapelnika Talicha djelovala je u humanitarnom radu grada u sklopu salonskog orkestra. Ponovno buđenje Gradsko-vatrogasne glazbe odvalo se nakon završetka rata u političkoj sferi nove države.²⁵⁶

Bitno je naglasiti, kako su novine još u veljači, u članku „Kino“ opisale kino kao jedino kulturno događanje za sve uzraste.²⁵⁷ Rubrika *Vijesnik* donijela je nove vijesti o rasporedu kino programa u gradskom svratištu u tri točke, a prvo prikazivanje nosi naslov *Ratne slike*.²⁵⁸

Novine prenose poziv čitateljstvu da pomognu državi putem naknada u novčanim iznosima te kako bi se trebale dvije gradske čitaonice, *Hrvatska* i *Građanska* spojiti u jednu te pokazati zajednički interes pod jednim nazivom.²⁵⁹

5.8. Španjolska gripa

Početak rata, vidljivi problem kod stanovnika je bila pojava raznih bolesti koje su se mahom širile početkom 1915. godine. Na području Petrinjskog kotara 1915. liječeno je 92 stanovnika, od kojih je 28 bilo iz grada. Djeca su se cijepila protiv boginja, a liječila su se u Budimpešti. Doktor Nikola Žyborski radio je na podizanju svijesti građana o zaraznim bolestima na raznim predavanjima.²⁶⁰

Članak „Španjolska bolest“ u *Banovcu* ukazuje na širenje *influenca* koja je, po pisanju novina harala Španjolskom, nakon čega se proširila na Njemačku te Monarhiju.

²⁵⁶ Golec, I., *Gradska limena glazba Petrinja : (1808.-2008.)*, Gradska limena glazba, Matica hrvatska, Ogranak, Petrinja, 2008., str. 165.-169.

²⁵⁷ *Banovac*, br. 6., 9. veljače 1918.

²⁵⁸ *Banovac*, br. 23., 8. lipnja 1918.

²⁵⁹ *Banovac*, br. 46., 23. studenog 1918.

²⁶⁰ Bernić, D., *Petrinja i Petrinjci u Velikom ratu : katalog izložbe : [Galerija Krsto Hegedušić, siječanj/veljača 2020.]*, str. 27.

„Pojavljuje se najviše među ljudima, kojih je mnogo na jednome mjestu u radionicama, tvornicama i vojništvom.“ Novine prenose kako je veliki broj zaraženih u Zagrebu, pogotovo u vojsci. *Banovac* navodi kako berlinski liječnik Friedrich Krausz ne smatra *Španjolku* najgorom bolešću, već je smatra slabijom bolešću koja kreće drhtavicom i visokom temperaturom koja traje 4-5 dana uz bol u ušima i glavobolju. Širenju bolesti uvjetovalo je, smatra se, dugo zadržavanje velikog broja ljudi u jednoj prostoriji te kako se bolest „hvatala“ na one slabo hranjene.²⁶¹

Novine i kasnije donose vijesti o španjolskoj gripi koja se raširila poglavito kod školske mladeži. Ponovno se opisuje kao prolazna i bezopasna bolest. Članak „Lijek protiv španjolske groznice“ donosi informacije o liječenju španjolske gripe iz bečkog lista *Wiener klinische Wochenschrift*, pronalazak lijeka liječnika Markovića koji djeluje unutar 24 sata ako se početkom vrućice bolesniku daje doza kalomola, zatim kroz par sati pola grama aspirina pomiješan s *jednim decigramom kofeina*. Daljnje vijesti odnose se na zabranu izvoza konja iz Hrvatske i Slavonije zbog vojne opskrbe i gospodarskih radova.²⁶²

Zbog sve većeg broja zaraženih Španjolskom gripom, grad je uveo četrnaest neradnih dana kako bi se bolest stavila pod nadzor te se navodi kako će se nastava nastaviti 5. studenog 1918. godine. Na dan Svih svetih najavljuje se misa na gradskom groblju za sve poginule vojnike i blagoslov za pokojne. Rubrika *Gospodarstvo, kućanstvo i zdravstvo* donosi vijesti o lijeku protiv španjolske gripe u članku „Otkriven lijek protiv španjolske bolesti.“ kojeg je otkrio dr. Filip Leitner. Navodi se da je otkrio bakteriju *dilostrektococcus* koja uzrokuje upalu pluća uslijed trovanja krvi i druge zdravstvene tegobe koje završavaju smrću. Lijek se dozirao uštrcavanjem sublimata u krv, a lijek je bio učinkovit ako se dozirao pravovremeno.²⁶³ Zaštita od Španjolske gripe, pišu novine, je bila održavanje potpune čistoće, prozračivanje prostora, zadržavanje topline tijela te suzdržavanje od prekomjernog jela i pića.²⁶⁴

²⁶¹ *Banovac*, br. 29., 20. srpnja 1918.

²⁶² *Banovac*, br. 38., 21. rujna 1918.

²⁶³ *Banovac*, br. 41., 26. listopada 1918.

²⁶⁴ *Banovac*, br. 46., 23. studenog 1918.

5.9. Vijesti o ratu i poraću

Dana 3. veljače 1917. novine *Banovac* su izvijestile kako se na rat gleda kao na *opće zlo* zbog kojeg je sve palo na leđa majki i djece koja su morala zamijeniti svoje očeve u svim radovima. Putem novina se pozivala narodna *inteligencija* da savjetuje i da seljaštvu daje do znanja kako je ono temelj svakog društva.²⁶⁵

Budući da se ustroj nove države nije vodio linijom ravnopravnosti svih država u jednoj, postepeno se ugasilo hrvatsko ime, utjecaj i razvoj. Nova politička situacija, utjecala je i na stav stanovništva u gradu. Veliki broj stanovništva stajao je uz politiku Stjepana Radića, dok je ostatak stanovništva bio između politike Hrvatsko-srpske koalicije i Stranke prava. Nezadovoljstvo stanovnika Petrinje proizlazilo je iz neprihvatanja političkog smjera kojim je krenula nova država s Karađorđevićima na čelu. Jedino je Demokratska stranka veličala ustroj nove jugoslavenske države, posebno u glasilu *Jedinstvo*. Poraće je diljem nove zemlje uzrokovalo gospodarski pad, ponajviše zbog konverzije valute krune u dinar, pri čemu je inflacija dosegla vrhunac. Tijek rata i njegov završetak označio je gubitak kapitala i u prehrambenoj industriji i petrinjskom *Gavriloviću*. Potpisani ratni zajmovi su unazadili proizvodnju u tvornici, smanjili broj radnika, a oporavak je trajao godinama.²⁶⁶

²⁶⁵ *Banovac*, br. 7., 10. veljače 1917.

²⁶⁶ Golec, I., *Povijest grada Petrinje: 1240. – 1592. – 2014.*, str. 186.

6. Zaključak

Cjelokupna slika Prvog svjetskog rata jako je kompleksna. Doktrina rata utjecala je na široke mase ljudi diljem svijeta budući da je to bio *Veliki rat*, velikih razmjera. Osim što je Prvi svjetski rat uvukao u borbe milijune ljudi, te je traga ostavio u svim sferama života poput, ekonomije, demografije i socijalne politike. U velikoj mjeri pojavile su se glad, neimaština i strah. Kraj rata otvorio je put ka novom valu etničkog pripadanja i buđenja nacionalnog osjećaja i određenja. Propala su velika četiri carstva, rađale su se nove države i republike, dok su socijalni i politički problemi uvjetovali kasnije novi, snažniji i razorniji Drugi svjetski rat. Države sljednice Habsburške Monarhije najteže su osjetile kraj rata, no prekidom svih veza s Habsburškom Monarhijom novonastale države utrle su put ka novim režimima vlasti. Hrvatska povijest Prvog svjetskog rata pretežito je prikazana kroz djelovanje Jugoslavenskog kluba te odbora i njegove pretenzije stvaranja jedinstvene jugoslavenske države u koherentnosti sa Srbijom i Crnom Gorom.

Prikazana lokalna povijest pokazala je život stanovnika Hrvatske koji se nije bitnije razlikovao od ostatka Hrvatske, pa i Europe. Zanimljiva je činjenica što se u istraživanim gradovima Zagrebu, Sisku, Petrinji, Karlovcu i na području Međimurja

zadržao kulturni život i njegovanje tradicije kroz brojne manifestacije i nastupe, pogotovo u čast kraljevske loze, onih koji su obilježili ratove, dali svoje živote i patriotski se borili za svoju domovinu.

Proučavanjem novina *Banovac* stječe se dojam kulture življenja petrinjskog kraja i okolice za vrijeme Prvog svjetskog rata kao i utisak ratnog stanja i odnošenja puka prema ratu te življenje po nametnutim pravilima i svakodnevnim borbama i izazovima koje je rat u širokom smislu oblikovao. Stoga, dostupnom literaturom i listom *Banovac* predočena je slika vremena Prvog svjetskog rata u gradu kroz podatke rada gradske uprave i donošenja bitnih odredbi koje su uvelike promijenile dotadašnji život. U novinskim člancima su prikazane iscrpne informacije o ratnom zbivanju, kulturi, gospodarstvu i zabavi. U mnogim brojevima lista su ističani međuljudski odnosi, bili oni ili dobri ili loši te lihvarstvo. Politička sfera grada prikazana je u radu gradonačelnika i gradskog poglavarstva u mjerama i odredbama koje su bile na snazi s obzirom na uvjete rata i njegovo daljnje zbivanje. Osim spomenutog, rat je uvjetovao sve veći angažman humanitarnih akcija kod ljudi i Crvenog križa. Uz održavanje humanitarnih akcija u gradu, usko je vezan pojam i pojava velikog broja siročadi koji je stigao u Petrinju i ostatak Banske Hrvatske kako bi u što boljem i plodnijem kraju uspio preživjeti rat i nedaće koje je donio. Također, predočene su informacije o skupim cijenama različite robe, ponajviše hrane koja je bila ograničena te koja je uvelike utjecala na prehrambeno ponašanje puka kroz manjak namirnica, glad i oskudicu koju su osjetili svi slojevi stanovništva, pa i oni koji su uspjeli primiti djecu na prihvata. Rad na novinama se dotaknuo, također vojske i poznatih petrinjskih vojnika i jedne vojnkinje. Promjene u radu školstva i u održavanju nastave nisu manjkale, pojavio se manjak prostorija za kvalitetno provođenje nastave, a poznato je kako su učionice prenamjenjivane u vojne svrhe. K tome, vijesti o zaraznoj bolesti španjolske gripe ukazuju na uvriježeno i različito mišljenje pojedinaca kod interpretiranja bolesti koja je u konačnici ostavila veliki trag na živote svekolikog puka. Posljednji dio rada koncentrirao se na ratno zbivanje te na poraće u novoj državi s naglaskom na novu političku sferu s dinastijom Karađorđević i slabom gospodarskom situacijom kako na lokalnoj tako i na regionalnoj razini.

7. Literatura

- Antić, Lj., „Prvi svjetski rat i Hrvati“, *Hrvatska revija*, br. 2, 2004., str. 15-21.
- Bernić, D., *Petrinja i Petrinjci u Velikom ratu : katalog izložbe : [Galerija Krsto Hegedušić], siječanj/veljača 2020.*, Matica hrvatska, Ogranak, Petrinja, 2020.
- Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- Bunjac, B., *Ratne i poratne žrtve sjeverozapadnog Međimurja 1914. -1947.*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2012.
- Bunjac, B., *Pregled povijesti Međimurja*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2003.
- Čakširan, V., *Grad Sisak u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Gradski muzej, Sisak, 2018.
- Dobrovšak, Lj., Herman Kaurić, V., „Židovke dobrotvorke – uloga ženskih članova židovskih obitelji za vrijeme Prvog svjetskog rata u banskoj Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 2017., str. 455-485.
- Dugački, V., Regan, K., „Zagreb u Prvom svjetskom ratu (ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta)“, *Acta medico – historica Adriatica: AMHA*, Vol. 13, br. 1, 2015., str. 97-120.

Dukovski, D., *Ozrcaljena povijest : uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Zagreb : Leykam international ; Rijeka : Filozofski fakultet, 2012.

Dukovski, D., *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, Alinea, Zagreb, 2005.

Freivogel, Z., *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, Despot infinitus, Zagreb, 2014.

Galić, L., „Spremnost Austro – Ugarske Monarhije za rat europskih razmjera“, u: Herman Kaurić, V. (ur.), *1914. - prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, Matica hrvatska, Zagreb, 2018., str. 23-48.

Goldstein, I., *Hrvatska 1918-2008.*, Europapress holding : Novi Liber, Zagreb, 2008.

Goldstein, I. (ur.), Goldstein S. (ur.), *Knj. 1: Od prethistorije do 1918.*, Novi Liber, Zagreb, 2012.

Golec, I., *Povijest grada Petrinje : 1240.-1592.-2014.*, Matica hrvatska, Ogranak, Petrinja, Družba Braća hrvatskoga Zmaja - Zmajski stol, Sisak, 2014.

Golec, I., *Hrvatsko pjevačko društvo "Slavulj" Petrinja : (1864.-2004.)*, Matica hrvatska, Ogranak, HPD "Slavulj", Petrinja, 2004.

Golec, I., *Gradska limena glazba Petrinja : (1808.-2008.)*, Gradska limena glazba, Matica hrvatska, Ogranak, Petrinja, 2008.

Hanak, P., *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995.

Horvat, J., *Prvi svjetski rat : panorama zbivanja 1914-1918*, Stvarnost, Zagreb, 1967.

Jurić, M., „Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti“, *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti*, Vol. 2., br. 2., 2009., str. 121-144.

Kalšan, V., *Međimurska povijest*, V. Kalšan, Čakovec, 2006.

Kalšan, V., „Međimurje 1918. i 1919. godine“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 139-154.

Kardum, L. *Suton stare Europe: Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.

Kershaw, I., *Do pakla i natrag : Europa 1914.-1949.*, Fraktura, Zaprešić, 2017.

Kočevar, S., „Djelovanje Gradskog zastupstva i Gradskog poglavarstva grada Karlovca u vrijeme Prvoga svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 2017., str. 395-418.

Kolar, M., „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 73-96.

Kolar-Dimitrijević, M., „Petrinjci i briga za istarsku djecu za vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: Salopek, D. (ur), *Petrinjski zbornik: za povijest i obnovu zavičaja*, Matica hrvatska u Petrinji, Petrinja, 1998., str. 75-90.

Kolar-Dimitrijević, M., *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.

Kontler, L., *Povijest Mađarske : tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2007.

Krišto, J., „Slušanje dobrog ili zlog anđela: Svibanjska deklaracija 1917. i propast Srednjoeuropske Monarhije“, u: Matijević Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str. 73-88.

Krizman, B., *Hrvatska u prvom svjetskom ratu : hrvatsko-srpski politički odnosi*, Globus, Zagreb, 1989.

Macan, T., *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.

Macmillan, M., *Mirotvorci : šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

Marković, M., *Međimurje : Stanovništvo i naselja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

Matijević, Z., „Guske u magli: Djelovanje članova Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (listopad 1918. – siječanj 1919.)“, u: Matijević, Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str. 105-128.

Matković, S., „Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. godine“, u: Matijević, Z. (ur.), *Godina 1918.: Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str. 129-144.

Mirošević, F., „Prilozi za povijest Dalmacije u 1918. godini“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 169., 155-202.

Mombauer, A., *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

Možnik, D., „Uzroci Prvog svjetskog rata, Proces i mehanizmi izbijanja svjetskog sukoba“, *Povijest u nastavi*, Vol. 13., br. 25 (1), 2015. str. 7-15.

Ostajmer, B., „Učiteljstvo Banske Hrvatske u vihoru Velikoga rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 2017., str. 555-570.

Paščenko, J., *Tragom hrvatskih domobrana : Istočno bojište 1914. - 1918.*, Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja : Filozofski fakultet, Katedra za ukrajinski jezik i književnost, Zagreb, 2018.

Pavičić, S., *Hrvatska vojna i ratna povijest i prvi svjetski rat*, Mato Lovrak, Zagreb, 1943.

Perić, I., *Hrvatska i svijet u XX.stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.

Perić, I., *Povijest Hrvata*, Centar za transfer tehnologije, Zagreb, 1997.

Perić, I., *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Muzej grada, Zagreb, 2006.

Povijest, 16. knjiga, (Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914. – 1936.)), gl. urednik Enrico Cravetto, gl. urednik hrvatskoga izdanja Ivo Goldstein, Zagreb: Europapress holding, 2007.-2008.

Rada, I. i sur., *Povijest Češke : od seobe Slavena do suvremenog doba*, Sandorf, Zagreb, 2014.

Rauchensteiner, M., *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije : 1914-1918*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.

Renouvin, P., *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.

Stevenson, D., *1914.-1918. : povijest Prvoga svjetskog rata*, Fraktura, Zaprešić, 2014.

Svoljšak, P., „Fronta na Soči“, *Hrvatska revija*, br. 2, 2004., str. 45-56.

Šokčević, D., *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, Durieux : Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb, 2016.

Šute, I., *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Leykam international, Zagreb, 2019.

Taylor, A. J. P., *Habsburška Monarhija : 1809-1918.*, Znanje, Zagreb, 1990.

Tomašić, H., „Kazališni život u Karlovcu (1646 – 1941)“, u: Majetić, T., Miholović, K. (ur.), *Karlovac 1579 – 1979*, Historijski arhiv, Karlovac, 1979., str. 447-450.

Tominac, N., „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, u: Horvat, R. (ur.), *1918. u hrvatskoj povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., str. 283-322.

Vranješ-Šoljan, B., *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća : socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Vrbetić, M. prof., „Novinarstvo u Karlovcu 1841 – 1941“, u : Majetić, T., Miholović, K. (ur.), *Karlovac 1579 – 1979*, Historijski arhiv, Karlovac, 1979., str. 303-328.

Vukičević, M., „Odrzi Velikog rata i političkih promjena na kulturni život u Zagrebu s osvrtom na posljednje dvije ratne godine“, u: Vukelić, V. (ur.), Beljo, M. (ur.),

Smiljanić, V. (ur.), 1918. – 2018.: *Povijesni prijevori i hrvatska danas*, Sveučilište u Zagrebu -Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2020., str. 141-156.

Vukičević, M., „Prvi mjeseci Velikoga rata – prikaz rata u medijskom prostoru grada Zagreba“ u: Herman Kaurić, V. (ur.), 1914. – *prva godina rata u Trojednoj kraljevini i Austro – Ugarskoj Monarhiji*, Matica hrvatska, Zagreb, 2018., str. 487-500.

Vukelić, A., *150 godina Srednje škole Petrinja : 1860.-2010.*, Srednja škola Petrinja, Petrinja, 2010.

Zöllner, E., Schüssel, T., *Povijest Austrije*, Barbat, Zagreb, 1997.

7.1. Mrežni izvori

Austro-Ugarska. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25. 10. 2022.

<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4697>>.

<http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=c833007d-7331-4d7e-b188-e1b374b6d34f> {pristupljeno 3. lipnja 2022.}

8. Sažetak

Ovaj diplomski rad, pod nazivom *Petrinja krajem Prvoga svjetskog rata prema pisanju lista Banovac* donosi pregled Prvog svjetskog rata od izbijanja do mirovnih pregovora u Parizu. Bitna stavka rada jest stavljanje fokusa na vrijeme Habsburške Monarhije u okviru rata kroz političko i kulturno djelovanje. Među bitnijim odrednicama koje su utrle put ka kraju Habsburške Monarhije jesu posljedice rata i sve ono što su one donijele sa sobom. To su bili društveni i socijalni problemi, buđenje nacionalne svijesti heterogene državne tvorevine te završno konstruiranje novih nacija koje su stvorile novu političku kartu Europe, nove međudržavne odnose i stvaranje jedinstvenih zemalja pod novim vodstvom. Nakon europskog konteksta, prati se politički i društveni život Hrvatske u djelovanju i radu Jugoslavenskog kluba i Odbora u stvaranju nove države Slovenaca, Hrvata i Srba te osvrt na Bansku Hrvatsku i lokalne ratne prilike. Pomoću tih ratnih prilika prikazan je život običnog puka u vihoru rata kao i socijalni i društveni problemi koji su bili neizbježni. No, kroz gledanje kulturne prizme, rat je probudio empatiju u stanovništvu poglavito u smjeru pomaganja ljudi, prihvatu ratne siročadi, ali i slavljenja kralja, kraljice, vojnika i njihovih uspjeha. Usprkos tome, lokalne ratne prilike otvorile su vrata glavnom dijelu rada, a to je Petrinja u Prvom

svjetskom ratu kroz istraživanje lista *Banovac* koji je pobliže objasnio i dao svrhu ovome diplomskom radu kroz brojne vijesti političkog, kulturnog, socijalnog i zabavnog aspekta. Osim obuhvaćenih vijesti petrinjskog kraja, novine su čitateljima donosile različite informacije hrvatskog, europskog karaktera kroz mnoštvo članaka, prologa te oglasa. Bitno je naglasiti kako je uredništvo novina donosilo transparentne priče i drugih novina čime su novine objedinile šira zanimljiva iskustva iz života ljudi u Prvom svjetskom ratu.

9. Abstract

This master's thesis, entitled *Petrinja at the end of the First World War according to the newspaper Banovac* brings a summary of events that happened from the beginning of the First World War and until the peace negotiations in Paris. An important directive of the thesis is to focus on the period of war in Habsburg monarchy through political and cultural impact. Among the most important factors that lead to the downfall of the Habsburg monarchy was the aftermath of the war. Those were social problems, the awakening of the national consciousness in a heterogenous state, creating new nations that shaped a new political map of Europe, developing new interstate relations and creating new unique countries under new leadership. After European context the thesis narrates political and social life in Croatia and the work of the Yugoslav club and the board that created the new state of Slovenians, Croats and Serbs and review of Banovina of Croatia and local war opportunities. By means of those war opportunities we have an insight to common folk's everyday life during the culmination of war and the social problems that were inevitable. But looking through the cultural prism, the war awakened empathy in society primarily through helping the less fortunate, accepting orphans of war, but also in celebration of the king, queen, soldiers and their

accomplishments. Despite that, the local war opportunities opened the doors to the main part of the thesis and that is Petrinja during the First World War through the research of the newspaper Banovac that gave purpose to this thesis and explained in more detail about numerous news that were of political, cultural, social and entertaining aspect. Except for the covered news of the Petrinja county, the newspaper brought to its readers loads of information of croatian and european character through an abundance of articles, prologues and advertisements. It is important to emphasize that the editorship of the newspapers brought transparent stories from other newspapers through which they assembled more interesting stories of people's lives during the First World War.

10. Ključne riječi

Prvi svjetski rat, Habsburška Monarhija, Banska Hrvatska, Petrinja, *Banovac*

11. Keywords

First World War, Habsburg monarchy, Banovina of Croatia, Petrinja, *Banovac*

